

Research Paper

Reproducing collective memory of the American–Zionism imposed war in virtual narratives: a netnographic study

Ahmad Naderi¹

Received: May. 9, 2026; Accepted: Aug. 5, 2026

ABSTRACT

This study examines how collective memory of war is reproduced in the context of social media, with a particular focus on Instagram. The study adopts a qualitative approach and employs netnography as its research method. The research field is Instagram, and the target population consists of Persian-speaking users who actively produce and engage with content related to narratives of the imposed American-Zionist war against Iran. Data were purposively collected from posts, comments, hashtags, and key pages, comprising 375 data units, including 60 posts, 300 comments, 15 pages, and 20 hashtags. The data were analyzed using thematic analysis through successive stages of concept coding, development of subcategories, and extraction of overarching categories. To enhance the credibility of the findings, strategies including data triangulation, theoretical saturation, peer review, and systematic documentation of the analytical process were employed. The findings indicate that the reproduction of collective memory on Instagram occurs through mechanisms such as the repetition and reposting of narratives, reinterpretation of content, symbolic representation, and user interactions. Four major social frameworks were identified in this process: ordinary users, media organizations, influential actors, and platform algorithms. At the symbolic and emotional levels, visual elements, affective language, cultural symbols, and narrative storytelling play a decisive role in consolidating collective memory. The findings further demonstrate that collective memory in digital spaces is fluid, polyphonic, and emotion-driven, and that in the age of social media it has become an interactive, dynamic, and multilayered process. In this process, the boundaries between content producers and consumers have become increasingly blurred, while users, media organizations, and technological structures simultaneously participate in shaping collective memory.

Keywords: Collective Memory, Memory Reproduction, War Narratives, Social Media, Instagram

1. Associate Professor of Political Anthropology, Faculty of Social Sciences, University of Tehran, Tehran, Iran

✉ anaderi@ut.ac.ir

INTRODUCTION

Collective memory is continuously constructed and reconstructed through social interaction, cultural practices, and communication. War memories are particularly significant because they become associated with collective identities, emotions, symbols, narratives, and interpretations of the past. The expansion of digital media has transformed the ways in which such memories are produced and transmitted. Rather than being communicated exclusively through families, institutions, traditional media, and official narratives, memories can now be continuously reproduced, interpreted, contested, and circulated by users within digital networks. Instagram provides an important environment for this transformation because of its visual orientation, interactive structure, rapid circulation of content, and algorithmic mechanisms of visibility. Users are not merely recipients of war-related narratives; they can reproduce, reinterpret, modify, and emotionally engage with them. At the same time, media pages, influential users, hashtags, and platform algorithms affect which narratives become visible and are repeatedly encountered. Digital collective memory should therefore be understood as a dynamic process resulting from the interaction of social actors, cultural meanings, and technological structures. Despite increasing research on digital memory, relatively limited attention has been paid to how memories of contemporary wars are continuously reproduced within social media environments. In particular, there is a need to examine not only the content of digital memories but also the mechanisms through which they are reproduced, the social frameworks that shape their circulation, and the symbolic and emotional elements that contribute to their stabilization.

PURPOSE

This study examines how collective memory of the American–Zionism imposed war is reproduced through virtual narratives on Instagram. The study addresses three questions: (1) How is collective memory of the war reconstructed and redefined through Instagram narratives? (2) What social frameworks shape its reproduction? and (3) What symbolic and emotional elements contribute to its stabilization?

METHODOLOGY

The study employed a qualitative, exploratory-explanatory netnographic approach. The research focused on Persian-speaking users and Instagram narratives related to the American–Zionism imposed war. Instagram was selected because of its visual and interactive characteristics and its capacity to facilitate rapid circulation and reinterpretation of narratives. Data were collected through purposive and theoretical sampling. The final dataset consisted of 375 data units, including 60 posts, 300 comments, 15 accounts or pages, and 20 relevant hashtags. The data included textual and visual posts, captions, comments and replies, hashtags, and other forms of user interaction. The collected material was analyzed through thematic analysis, moving

from initial concepts to subcategories and main categories. Theoretical saturation, data triangulation, peer review, and systematic documentation were used to strengthen the credibility of the analysis.

FINDINGS

1. Mechanisms of reconstructing and redefining war memory

The analysis generated 30 initial concepts, 15 subcategories, and five main categories. The first category was repetition and reposting of narratives. Users reproduced memories through reposting images and videos, sharing stories, repeating quotations and slogans, and using hashtags. Such practices maintained particular events and interpretations within collective attention. The second category was reinterpretation and rewriting. Users frequently added personal experiences, contemporary interpretations, and emotional or critical perspectives to previously circulated narratives. Consequently, reproduction did not necessarily mean repeating content without modification; existing narratives could acquire new meanings when placed in different contexts. The third category was symbolization and meaning-making. Images, slogans, religious symbols, music, and combinations of text and visual material transformed historical events into culturally meaningful representations. The fourth category, interaction and semantic negotiation, reflected the role of comments, replies, agreement, disagreement, and other forms of participation in modifying and negotiating meanings. The fifth category was algorithms and content visibility. User engagement, influential accounts, recommendation mechanisms, and the timing of content contributed to its visibility. Visibility therefore became part of memory reproduction because greater exposure increased opportunities for further circulation, reinterpretation, and interaction. The findings indicate a cyclical process: circulation and reposting → reinterpretation → symbolization and meaning-making → semantic negotiation → visibility → renewed circulation. Memory is therefore continuously reconstructed rather than simply transmitted.

2. Social frameworks shaping collective memory

The analysis of the second research question identified 28 initial concepts, 14 subcategories, and four main categories. The first was ordinary users as carriers of memory. Users contributed through personal experiences, emotional responses, comments, and sharing practices, turning memory reproduction into a participatory process. The second category was media and news pages. These actors selected, framed, repeated, and contextualized particular narratives. Repeated coverage, references to sources, and perceived credibility influenced how users encountered and interpreted war-related memories. The third category was influential actors and influencers. Through personal storytelling, hashtags, campaigns, and interaction with

Iranian Cultural Research

Abstract

followers, influential users could extend particular narratives to wider audiences and generate broader discussion. The fourth category was platform structure and algorithms. Recommendation, engagement, and visibility mechanisms affected the reach and circulation of narratives. Consequently, collective memory was shaped not only by what users and media actors produced but also by the technological conditions under which content became visible. These frameworks operate in interaction. User experiences can be amplified through media and influential actors, while platform mechanisms affect their reach. The resulting process can be summarized as: user participation → media framing and influencer mediation → algorithmic distribution and visibility → renewed user interaction.

3. Symbolic and emotional elements in the stabilization of collective memory

The analysis of the third research question generated 32 initial concepts, 15 subcategories, and four main categories. The first was visual symbols, including photographs, war-related scenes, commemorative images, and combinations of image and text. These materials transformed historical events into recognizable and communicable visual signs. The second category was religious and spiritual symbols. Religious references and culturally meaningful symbols provided interpretive frameworks through which war experiences could be connected to broader moral and cultural meanings. The third category was narrative and storytelling elements. Personal accounts, memories, emotional descriptions, and combinations of text and image connected collective events with individual experiences, making historical events more concrete and relatable. The fourth category was collective emotional solidarity. Expressions of grief, pride, empathy, anger, and solidarity appeared in posts and comments and contributed to shared emotional responses. Thus, memory was not limited to knowing that an event had occurred; it also involved collectively remembering and emotionally experiencing its significance. Overall, the findings indicate that the stabilization of collective memory depends not only on repetition but also on the production of shared symbolic and emotional meanings. Visual, religious, narrative, and emotional elements function as mediators through which historical events become socially meaningful and memorable.

CONCLUSION

The study demonstrates that collective memory of the American–Zionism imposed war on Instagram is a dynamic, networked, participatory, and emotionally mediated process. Memory is reproduced through repetition, reinterpretation, symbolization, interaction, and technologically mediated visibility. Ordinary users, media pages, influential actors, and platform structures constitute interconnected frameworks that shape its circulation, while visual and religious symbols, storytelling, and collective emotional responses contribute to its stabilization. The central contribution of the study is therefore to conceptualize digital war memory not as a fixed representation

of the past but as a continuous process of circulation, interpretation, negotiation, emotional engagement, and technological mediation. The proposed model explains how social actors and platform structures interact with reproduction mechanisms and symbolic-emotional mediators to stabilize memory while simultaneously creating conditions for its renewed reinterpretation and circulation.

The findings have implications for cultural and media policymaking. Collective memory in digital environments cannot be understood solely through official narratives or institutional communication because ordinary users, influential actors, media pages, and platform structures all participate in its construction. Policies concerning the preservation and transmission of collective memory should therefore consider audience participation and meaning-making rather than relying exclusively on one-way communication. Understanding how users reinterpret historical narratives and attach symbolic and emotional meanings to them can contribute to more effective communication in digital environments. In addition, the role of platform visibility indicates that memory-related policies should consider not only the production of content but also the mechanisms through which content is circulated and encountered.

NOVELTY

The three sets of findings demonstrate that digital collective memory is a multidimensional and processual phenomenon. The first research question explains how memory is reproduced; the second identifies who and what shapes its reproduction; and the third explains through which symbolic and emotional elements memory acquires stability and meaning. The integrated model can be represented as: actors and social frameworks → reproduction mechanisms → symbolic and emotional mediators → memory stabilization → renewed circulation and reproduction. The model shows that users, media pages, influencers, and platform structures form the social and technological environment in which memory is produced and circulated. Reposting, reinterpretation, symbolization, interaction, and visibility constitute the mechanisms of reproduction, while visual, religious, narrative, and emotional elements contribute to meaning and stabilization.

The contribution of the study does not lie in claiming that individual elements such as reposting, visual symbols, interaction, or algorithms are unique to war memory. Rather, its contribution is the identification of the processual network through which these elements become interconnected in the reproduction of digital war memory. The findings therefore extend a static conception of collective memory toward an understanding of memory as continuously negotiated, emotionally experienced, symbolically mediated, and technologically distributed.

Iranian Cultural Research

Abstract

The study also demonstrates that human agency and technological mediation operate together. Users actively create and interpret memory, while platform structures influence the visibility and circulation of their narratives. Digital collective memory consequently emerges from the interaction between social actors, cultural meanings, communicative practices, and technological infrastructures.

Conflict of Interest

The author declares that there are no financial, professional, or personal conflicts of interest related to this research or its publication.

Funding

This research received no financial support from any governmental or private organization, institution, or agency.

AI Use Statement

No AI tools were used in the preparation of this article. The author is solely responsible for the scientific content, analyses, interpretations, and results of the article.

Iranian Cultural Research

Vol. 19
Issue 3
Autumn 2026

BIBLIOGRAPHY

- Alexander, J. C. (2004). *Cultural trauma and collective identity*. University of California Press.
- Assmann, J. (2011). *Cultural memory and early civilization: Writing, remembrance, and political imagination*. Cambridge University Press.
- Bandak, A., Crone, C., & Mollerup, N. G. (2024). Re-Collections: Images beyond the Archive. *Visual Anthropology*, 37(1), 1–18. <https://doi.org/10.1080/08949468.2023.2285211>
- Boyd, D., & Crawford, K. (2012). Critical questions for big data: Provocations for a cultural, technological, and scholarly phenomenon. *Information, Communication & Society*, 15(5), 662–679.
- Castells, M. (2010). *The Rise of the Network Society*. Wiley-Blackwell.
- Couldry, N., & Hepp, A. (2017). *The mediated construction of reality*. Polity Press.
- Farzbad, M. M., & Janealizadeh, H. (2018). *Hāfezeh-ye jam 'i-ye nasl-hā az jang-e hasht-sāleh-ye Īrān va 'Irāq* [Collective memory of generations of the eight-year Iran–Iraq War]. *Motāle 'āt-e Farhangi va Ertebātāt*, 14(50), 35–58.
- Graus, D., Dongen, S. V., & Trieschnigg, D. (2017). The birth of collective memories: Analyzing emerging entities in text streams. In *Proceedings of the ACM Conference on Web Science (WebSci '17)*. <https://doi.org/10.1145/3091478.3091500>
- Halbwachs, M. (1992). *On collective memory*. University of Chicago Press.
- Hoskins, A. (2011). 7/7. and connective memory: Interactional trajectories of remembering in post-scarcity culture. *Memory Studies*, 4(3), 269–280. <https://doi.org/10.1177/1750698011402582>
- Hoskins, A. (2018). *Digital memory studies: Media pasts in transition*. Routledge.
- Hoskins, A., & O'Loughlin, B. (2010). *War and media: The emergence of diffused war*. Polity Press.
- Hoskins, A., & Shchelin, P. (2023). The War Feed: Digital War in Plain Sight. *American Behavioral Scientist*, 67(3), 449–463. <https://doi.org/10.1177/00027642221144848>
- Kozinets, R. V. (2015). *Netnography: Redefined*. Sage.
- Liudmyla, K., & Valeriia, B. (2026). Social media as a platform for shaping collective memory of the events of the Russian-Ukrainian war. *Innovation: The European Journal of Social Science Research*, 39(3), 1033–1048. <https://doi.org/10.1080/13511610.2025.2574670>
- Saber, D., & Rahman al-Jaloud, A. (2024). The Syrian Archive Digital Memory Project: Archiving as Testimony, as Evidence, as Creative Practice. *Visual Anthropology*, 37(1), 19–34. <https://doi.org/10.1080/08949468.2023.2285215>
- Serafinelli, E. (2020). Networked remembrance: How digital media are reshaping memory practices. *Social Media + Society*, 6(3). <https://doi.org/10.1177/2056305120940799>
- Smale, S. de. (2020). *Memory in the margins: Vernacular war memories on YouTube* (Master's thesis, Utrecht University). <https://studenttheses.uu.nl>
- Taheri-Kia, H. (2025). *Zanān-e Īrāni va degarguni-ye hāfezeh-ye enteqādi dar vaz 'iyat-e djiitāl* [Iranian Women and the Transformation of Critical Memory in the Digital Condition]. *Motāle 'āt-e Farhangi va Ertebātāt*, 21(79), 45–74.

Iranian Cultural Research

Abstract

مقاله پژوهشی

بازتولید حافظه جمعی از جنگ تحمیلی آمریکایی-صهیونیستی در روایت‌های مجازی: مردم‌نگاری شبکه‌ای

احمد نادری^۱

دریافت: ۱۴۰۵/۰۲/۱۹؛ پذیرش: ۱۴۰۵/۰۵/۱۴

چکیده

این پژوهش به تبیین چگونگی بازتولید حافظه جمعی از جنگ در بستر شبکه‌های اجتماعی، با تمرکز بر اینستاگرام، می‌پردازد. با توجه به تحول ماهیت حافظه در عصر دیجیتال، مطالعه حاضر بررسی می‌کند که روایت‌های جنگی چگونه در تعامل میان کاربران، رسانه‌ها و ساختارهای پلتفرمی شکل می‌گیرند، بازتفسیر می‌شوند و به حافظه‌ای جمعی تبدیل می‌گردند. همچنین، نقش چارچوب‌های اجتماعی و عناصر نمادین و عاطفی در این فرایند تحلیل می‌شود. پژوهش با رویکرد کیفی و روش مردم‌نگاری شبکه‌ای (تتوگرافی) انجام شده است. میدان مطالعه، اینستاگرام و جامعه هدف، کاربران فارسی‌زبان فعال در تولید و تعامل با محتوای مرتبط با روایت‌های جنگ تحمیلی آمریکایی-صهیونیستی علیه ایران بوده‌اند. داده‌ها به صورت هدفمند از پست‌ها، کامنت‌ها، هشتک‌ها و صفحات کلیدی گردآوری شده و شامل ۳۷۵ واحد داده‌ای (۶۰ پست، ۳۰۰ کامنت، ۱۵ صفحه و ۲۰ هشتک) بوده است. تحلیل داده‌ها با روش تحلیل مضمون و طی مراحل کدگذاری مفاهیم، تشکیل خرده‌مقوله‌ها و استخراج مقوله‌های اصلی انجام شده است. برای افزایش اعتبار یافته‌ها نیز از مثلث‌سازی داده‌ها، اشباع نظری، بازبینی همتایان و ثبت دقیق فرایند تحلیل استفاده شده است. یافته‌ها نشان داد که بازتولید حافظه جمعی در اینستاگرام از طریق تکرار و بازنشر روایت‌ها، بازتفسیر محتوا، نمادسازی و تعامل کاربران صورت می‌گیرد. همچنین، چهار چارچوب اجتماعی اصلی شامل کاربران عادی، رسانه‌ها، کنشگران تأثیرگذار و الگوریتم‌های پلتفرم شناسایی شد. در بعد نمادین و عاطفی، عناصر بصری، زبان احساسی، نمادهای فرهنگی و روایت‌های داستانی نقش تعیین‌کننده‌ای در تثبیت حافظه جمعی دارند. یافته‌ها همچنین نشان می‌دهد که حافظه جمعی در فضای دیجیتال ماهیتی سیال، چندصدایی و مبتنی بر احساسات دارد و به فرایندی تعاملی، پویا و چندلایه تبدیل شده است؛ فرایندی که در آن مرز میان تولیدکننده و مصرف‌کننده محتوا کمرنگ شده و کاربران، رسانه‌ها و ساختارهای فناورانه به‌طور هم‌زمان در شکل‌دهی به حافظه نقش دارند. این مطالعه بر اهمیت ابعاد عاطفی، نمادین و تعاملی در تحلیل حافظه جمعی از جنگ تأکید می‌کند و نشان می‌دهد که درک این فرایند برای تحلیل پدیده‌های اجتماعی در شرایط بحرانی، همچون جنگ، ضروری است.

کلیدواژه‌ها: حافظه جمعی، بازتولید حافظه، روایت‌های جنگی، شبکه‌های اجتماعی، اینستاگرام

۱. دانشیار انسان‌شناسی سیاسی، دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه تهران، تهران، ایران

anaderi@ut.ac.ir ✉

۱. مقدمه و بیان مسئله

در مطالعات علوم اجتماعی، حافظه جمعی به عنوان فرایندی پویا و اجتماعی در نظر گرفته می شود که در آن گذشته نه به صورت منفعل، بلکه در تعامل با نیازها، ساختارها و کنش های حال بازسازی می شود (هالباکس^۱، ۱۹۹۲). در شرایط جنگی، این فرایند پیچیده تر و حساس تر می گردد، زیرا روایت های مربوط به جنگ نه تنها حامل اطلاعات، بلکه حامل معنا، هویت و مشروعیت نیز هستند. در چنین شرایطی، بازتولید حافظه جمعی دیگر صرفاً به نهادهای رسمی مانند دولت ها یا رسانه های سنتی محدود نیست، بلکه به طور فزاینده ای در بستر شبکه های اجتماعی و از طریق کنش کاربران شکل می گیرد (هاسکینز^۲، ۲۰۱۸). ظهور پلتفرم هایی مانند اینستاگرام، ساختار تولید و گردش روایت های جنگی را به طور اساسی دگرگون کرده است. در این فضا، کاربران عادی، کنشگران رسانه ای و الگوریتم های پلتفرم به طور هم زمان در تولید، بازنشر و بازتفسیر روایت ها مشارکت دارند. این وضعیت باعث شده است که حافظه جمعی به میدان رقابت روایت ها تبدیل شود؛ میدانی که در آن روایت های مختلف (اعم از احساسی، نمادین، شخصی یا ایدئولوژیک) برای دیده شدن و تثبیت با یکدیگر رقابت می کنند (کاستلز^۳، ۲۰۱۰). از سوی دیگر، ویژگی های خاص شبکه های اجتماعی مانند سرعت انتشار، امکان بازترکیب محتوا، و تعاملات گسترده کاربران، باعث می شود که روایت ها به صورت مداوم تغییر یافته و بازتعریف شوند. این امر چالشی اساسی را مطرح می کند: چگونه می توان در میان این سیالیت و تکرر، فرایند شکل گیری و تثبیت حافظه جمعی را فهم و تحلیل کرد؟ به ویژه آنکه این فرایند نه تنها شناختی، بلکه عمیقاً عاطفی و نمادین است و با مفاهیمی مانند رنج، هویت و همبستگی اجتماعی گره خورده است (الکساندر^۴، ۲۰۰۴).

1. Halbwachs
2. Hoskins
3. Castells
4. Alexander

با وجود گسترش قابل توجه ادبیات مربوط به حافظه جمعی، بخش عمده‌ای از این مطالعات بر حافظه تاریخی تثبیت‌شده و بازنمایی‌های پسینی تمرکز داشته‌اند (آسمن^۱، ۲۰۱۱). به بیان دیگر، بسیاری از پژوهش‌ها به بررسی این موضوع پرداخته‌اند که چگونه جوامع در فاصله زمانی از یک رویداد، آن را به یاد می‌آورند و بازنمایی می‌کنند. در مقابل، مطالعاتی که به فرایند «هم‌زمان» شکل‌گیری حافظه در بستر رویدادهای جاری بپردازند، همچنان محدود هستند. از سوی دیگر، در حوزه مطالعات رسانه، تحقیقات متعددی به نقش شبکه‌های اجتماعی در اطلاع‌رسانی، شکل‌دهی افکار عمومی یا انتشار اخبار پرداخته‌اند (کلودری و هپ^۲، ۲۰۱۷) اما کمتر به این پرسش توجه شده است که این پلتفرم‌ها چگونه به بسترهای تولید و بازتولید حافظه جمعی بویژه در شرایط بحران‌هایی همچون جنگ تبدیل می‌شوند. به‌ویژه، نقش عناصر نمادین، عاطفی و روایی در این فرایند کمتر مورد توجه قرار گرفته است. علاوه بر این، رویکردهای غالب در تحلیل داده‌های شبکه‌های اجتماعی عمدتاً کمی و مبتنی بر تحلیل کلان داده‌ها هستند، که اگرچه در شناسایی الگوهای کلی مفیدند، اما قادر به درک لایه‌های معنایی، تفسیری و احساسی داده‌ها نیستند (بوید و کراوفورد^۳، ۲۰۱۲). این در حالی است که حافظه جمعی اساساً پدیده‌ای کیفی، تفسیری و مبتنی بر معناست. در این میان، استفاده از «مردم‌نگاری شبکه‌ای» به‌عنوان رویکردی کیفی که بر مشاهده عمیق، تحلیل تعاملات و فهم زمینه‌ای تأکید دارد، می‌تواند این خلأ را پر کند (کوزینتس^۴، ۲۰۱۵). با این حال، کاربرد این روش در مطالعه حافظه جمعی در شرایط جنگی و در بستر پلتفرم‌هایی مانند اینستاگرام، هنوز به‌صورت نظام‌مند توسعه نیافته است.

این پژوهش در تلاش است تا با ترکیب رویکردهای نظری و روش‌شناختی مختلف، سهمی در توسعه ادبیات علوم اجتماعی در حوزه حافظه جمعی و رسانه‌های دیجیتال

1. Assmann
2. Couldry & Hepp
3. Boyd & Crawford
4. Kozinets

داشته باشد. نخستین نوآوری این مطالعه، بازخوانی و بازکاربست نظریه حافظه جمعی در بستر دیجیتال است. در اینجا، مفهوم «چارچوب‌های اجتماعی» که در نظریه کلاسیک مطرح شده، به پدیده‌هایی مانند شبکه‌های اجتماعی، الگوریتم‌ها و تعاملات آنلاین تعمیم داده می‌شود. دومین دستاورد، استفاده از مردم‌نگاری شبکه‌ای برای تحلیل داده‌های اینستاگرام است، که امکان دسترسی به لایه‌های عمیق‌تری از معنا، احساس و تجربه را فراهم می‌کند. این رویکرد به پژوهشگر اجازه می‌دهد تا نه تنها محتوا، بلکه زمینه تولید و مصرف آن را نیز در نظر بگیرد. سومین نوآوری، تمرکز بر فرایند «بازتولید» حافظه است، نه صرفاً بازنمایی آن. این تمایز مهم است، زیرا نشان می‌دهد که حافظه جمعی در یک فرایند مستمر، تعاملی و گاه متعارض شکل می‌گیرد. در نهایت، این پژوهش می‌تواند به درک بهتر نقش رسانه‌های اجتماعی در شکل‌دهی به ادراکات جمعی، هویت‌های اجتماعی و واکنش‌های عاطفی در شرایط بحرانی بویژه جنگ کمک کند و چارچوبی مفهومی برای مطالعات آینده فراهم آورد.

به‌طور کلی، مسئله اصلی این پژوهش را می‌توان در این پرسش خلاصه کرد: در شرایط جنگی و در بستر شبکه‌های اجتماعی، حافظه جمعی چگونه، توسط چه کنشگرانی، و از طریق چه سازوکارهایی بازتولید می‌شود؟ این مسئله به‌ویژه زمانی اهمیت بیشتری می‌یابد که حافظه جمعی نه فقط بازتاب گذشته، بلکه عاملی در شکل‌دهی به ادراکات حال و تصمیمات آینده تلقی شود. بر این اساس، پژوهش حاضر در پی پاسخ‌گویی به سؤالات زیر است: (۱) حافظه جنگ چگونه در شبکه‌های اجتماعی بازسازی و بازتعریف می‌شود؟ (۲) چه چارچوب‌های اجتماعی در شکل‌گیری این حافظه نقش دارند؟ و (۳) چه عناصر نمادین و عاطفی در تثبیت حافظه جمعی برجسته می‌شوند؟

۲. مرور ادبیات

نظریه «حافظه جمعی»^۱ نخستین بار توسط موریس هالبواکس^۲ مطرح شد و به عنوان یکی از مفاهیم کلیدی در تقاطع جامعه‌شناسی، تاریخ و مطالعات فرهنگی شناخته می‌شود. هالبواکس (۱۹۹۲) استدلال می‌کند که حافظه، برخلاف تصور رایج، پدیده‌ای صرفاً فردی و ذهنی نیست، بلکه اساساً در بسترهای اجتماعی شکل می‌گیرد. به بیان دیگر، افراد گذشته را نه به صورت مستقل، بلکه در چارچوب گروه‌هایی که به آن‌ها تعلق دارند (مانند خانواده، طبقه اجتماعی، مذهب یا ملت) به یاد می‌آورند. از منظر هالبواکس، «چارچوب‌های اجتماعی حافظه»^۳ نقش تعیین‌کننده‌ای در سازمان‌دهی و بازسازی خاطرات دارند. این چارچوب‌ها تعیین می‌کنند که چه چیزهایی به یاد آورده شوند، چگونه تفسیر شوند و چه معنایی به آن‌ها داده شود. بنابراین، حافظه نه بازتابی دقیق از گذشته، بلکه بازسازی‌ای است که تحت تأثیر نیازها، ارزش‌ها و شرایط حال شکل می‌گیرد. این دیدگاه، حافظه را به فرایندی پویا و سیال تبدیل می‌کند که همواره در حال تغییر و بازتعریف است (هالبواکس، ۱۹۹۲).

در ادامه این سنت فکری، پژوهشگران دیگری مانند یان آسمن^۴ مفهوم «حافظه فرهنگی» را توسعه دادند (بانداک و همکاران^۵، ۲۰۲۴). آسمن (۲۰۱۱) میان حافظه ارتباطی^۶ و حافظه فرهنگی^۷ تمایز قائل می‌شود. حافظه ارتباطی به تجربیات زنده و روزمره نسل‌های معاصر اشاره دارد، در حالی که حافظه فرهنگی در قالب نمادها، متون، آیین‌ها و رسانه‌ها تثبیت می‌شود و ماندگاری بیشتری دارد. این تمایز برای فهم نقش رسانه‌ها در تثبیت حافظه جمعی اهمیت زیادی دارد، زیرا نشان می‌دهد چگونه روایت‌ها از سطح تجربه فردی به سطح نمادین و نهادی منتقل می‌شوند.

1. Collective Memory
2. Maurice Halbwachs
3. Social frameworks of memory
4. Jan Assmann
5. Bandak et al.
6. communicative memory
7. cultural memory

از سوی دیگر، جفری سی. آلكساندر^۱ با طرح مفهوم «تروما فرهنگی»^۲ نشان می‌دهد که چگونه جوامع رویدادهای دردناک را از طریق روایت‌سازی، معناپردازی و بازنمایی نمادین به بخشی از هویت جمعی خود تبدیل می‌کنند (آلكساندر، ۲۰۰۴). در این چارچوب، حافظه جمعی نه تنها به یادآوری گذشته، بلکه به ساختن معنا و هویت جمعی کمک می‌کند. با ورود به عصر دیجیتال، مفهوم حافظه جمعی دستخوش تحولات اساسی شده است. پژوهشگرانی مانند آندرو هاسکینز^۳ بر این نکته تأکید دارند که رسانه‌های دیجیتال باعث «تسریع» و «سیالیت» حافظه شده‌اند (هاسکینز، ۲۰۱۸). در این فضا، مرز میان گذشته و حال کمرنگ می‌شود و روایت‌ها به صورت مداوم در حال بازتولید و بازتعریف هستند. شبکه‌های اجتماعی به کاربران اجازه می‌دهند که نه تنها مصرف‌کننده، بلکه تولیدکننده حافظه باشند، و این امر باعث چندصدایی شدن و حتی تعارض در روایت‌ها می‌شود. همچنین، مانوئلز کاستل^۴ در نظریه «جامعه شبکه‌ای»^۵ نشان می‌دهد که قدرت در عصر دیجیتال در شبکه‌ها توزیع شده است و معنا از طریق جریان‌های اطلاعاتی شکل می‌گیرد (کاستلز^۶، ۲۰۱۰). در این چارچوب، حافظه جمعی نیز در بستر شبکه‌ها و از طریق تعاملات کاربران، رسانه‌ها و الگوریتم‌ها ساخته می‌شود. به بیان دیگر، شبکه‌های اجتماعی به «چارچوب‌های اجتماعی جدید حافظه» تبدیل شده‌اند. در مجموع، می‌توان گفت نظریه حافظه جمعی بر سه اصل اساسی استوار است: ۱) حافظه پدیده‌ای اجتماعی و نه صرفاً فردی است، ۲) حافظه فرایندی بازسازی‌شونده و وابسته به حال است، و ۳) حافظه در بستر چارچوب‌های اجتماعی (که امروز شامل شبکه‌های دیجیتال نیز می‌شود) شکل می‌گیرد. بر این اساس، مطالعه حافظه جمعی در شبکه‌های اجتماعی (به‌ویژه در شرایط بحرانی مانند

1. Jeffrey Alexander
2. Cultural trauma
3. Andrew Hoskins
4. Manuel Castells
5. network society
6. Castells

جنگ) نیازمند توجه هم‌زمان به ساختارهای اجتماعی، تعاملات کاربران، و عناصر نمادین و عاطفی است.

۳. پیشینه تجربی

در سال‌های اخیر، مطالعات تجربی در حوزه حافظه جمعی به‌طور فزاینده‌ای به سمت بررسی نقش رسانه‌های دیجیتال و شبکه‌های اجتماعی در شکل‌گیری، بازتولید و تثبیت این نوع حافظه حرکت کرده‌اند. برخلاف رویکردهای کلاسیک که عمدتاً بر حافظه‌های تاریخی تثبیت‌شده و بازنمایی‌های پسینی تمرکز داشتند، پژوهش‌های جدید تلاش کرده‌اند فرایندهای «در حال وقوع» و زنده شکل‌گیری حافظه را در بسترهای آنلاین تحلیل کنند. در این میان، جنگ‌ها و بحران‌های معاصر به‌عنوان یکی از مهم‌ترین میدان‌های مطالعه، توجه پژوهشگران را به خود جلب کرده‌اند، زیرا در این شرایط، حافظه جمعی نه تنها بازتاب گذشته، بلکه بخشی از تجربه جاری و در حال شکل‌گیری جامعه است (هاسکینز و لوین^۱، ۲۰۱۰). یکی از مهم‌ترین مطالعات در این حوزه، پژوهش هاسکینز و شلین^۲ (۲۰۲۳) درباره «جریان جنگ»^۳ در بستر رسانه‌های دیجیتال است. این مطالعه با استفاده از تحلیل کیفی داده‌های شبکه‌های اجتماعی، به‌ویژه تلگرام، نشان می‌دهد که جنگ در عصر دیجیتال به‌صورت یک جریان مداوم و شخصی‌سازی‌شده از اطلاعات تجربه می‌شود. از نظر روش‌شناسی، این پژوهش ترکیبی از تحلیل محتوای دیجیتال، مشاهده آنلاین و بررسی تعاملات کاربران را به کار گرفته است. یافته‌های این تحقیق نشان می‌دهد که مرز میان تولیدکننده و مصرف‌کننده محتوا از بین رفته و کاربران عادی به‌طور فعال در تولید، بازنشر و تفسیر روایت‌های جنگی مشارکت دارند. در نتیجه، حافظه جنگ در یک فرایند سریع، پیوسته و

1. Hoskins & O'Loughlin

2. Hoskins & Shchelin

3. War Feed

الگوریتم محور شکل می گیرد و به شدت تحت تأثیر ساختارهای پلتفرم قرار دارد. در همین راستا، مطالعه لیودمیلا و والریا^۱ (۲۰۲۵) نیز با رویکردی ترکیبی (کیفی-کمی) به بررسی نقش شبکه های اجتماعی در شکل دهی حافظه جمعی جنگ روسیه و اوکراین پرداخته است. این پژوهش با استفاده از تحلیل گفتمان و تحلیل محتوا، داده های استخراج شده از پلتفرم های اجتماعی را مورد بررسی قرار داده است. نتایج نشان می دهد که شبکه های اجتماعی به یکی از مهم ترین بسترهای شکل گیری حافظه جنگ تبدیل شده اند و در این فضا، روایت های احساسی و تصویری نسبت به روایت های رسمی و خبری تأثیرگذاری بیشتری دارند. همچنین، یافته ها حاکی از آن است که حافظه جمعی در این فضا ماهیتی چندصدایی دارد و کاربران به طور فعال در بازتفسیر و بازتعریف رویدادها نقش ایفا می کنند. از منظر روش شناسی کیفی، مطالعه الیسا سارافینلی^۲ (۲۰۲۰) اهمیت ویژه ای دارد، زیرا با استفاده از مردم نگاری شبکه ای به بررسی اینستاگرام به عنوان یک بستر حافظه می پردازد. این پژوهش با بهره گیری از مشاهده مشارکتی آنلاین و تحلیل محتوای بصری، نشان می دهد که اینستاگرام به ابزاری برای ثبت، اشتراک و آرشیو حافظه های فردی و جمعی تبدیل شده است. یافته های این مطالعه حاکی از آن است که کاربران از طریق تصاویر، روایت های شخصی خود را با دیگران به اشتراک می گذارند و بدین ترتیب، حافظه ای شبکه ای و تعاملی شکل می گیرد. این پژوهش همچنین تأکید می کند که فرایند یادآوری در فضای دیجیتال به شدت به فناوری و ویژگی های پلتفرم وابسته است. مطالعه داسمیل^۳ (۲۰۲۰) نیز با تمرکز بر حافظه های جنگی در فضای یوتیوب، نشان می دهد که حافظه جمعی در بسترهای دیجیتال از طریق «خرده روایت ها» و تعاملات کاربران شکل می گیرد. این پژوهش با استفاده از روش ترکیبی و تحلیل ۳۳۱ ویدیو و کامنت های مرتبط، به این نتیجه می رسد که کاربران در بخش نظرات، روایت های شخصی و جمعی را با یکدیگر ترکیب می کنند

1. Kalashnikova & Bezuhlova

2. Elisa Serafinelli

3. de Smale

و از این طریق، حافظه‌ای چندلایه و گاه متعارض ایجاد می‌شود. همچنین، این مطالعه نشان می‌دهد که حافظه جمعی در فضای آنلاین می‌تواند هم موجب همبستگی اجتماعی شود و هم به بروز تعارض و اختلاف دیدگاه‌ها منجر گردد. در سطح کلان‌تر، پژوهش گراوس و همکاران^۱ (۲۰۱۷) با استفاده از تحلیل کلان‌داده، به بررسی نحوه شکل‌گیری حافظه جمعی در جریان‌های آنلاین پرداخته است. این مطالعه که مبتنی بر تحلیل میلیون‌ها داده متنی است، نشان می‌دهد که ورود یک رویداد به حافظه جمعی می‌تواند به صورت ناگهانی یا تدریجی رخ دهد. این یافته‌ها نشان می‌دهد که حافظه جمعی در فضای دیجیتال دارای دینامیک زمانی خاصی است و نقش رسانه‌های اجتماعی در تسریع یا تأخیر این فرایند بسیار مهم است. علاوه بر این، آثار اولیه‌تر هاسکینز (۲۰۱۱) درباره «حافظه اتصال‌گرا» نیز پایه‌های نظری مهمی برای مطالعات تجربی جدید فراهم کرده‌اند. در این رویکرد، حافظه به عنوان فرایندی شبکه‌ای و در حال تغییر در نظر گرفته می‌شود که در آن، رسانه‌های دیجیتال باعث انباشت سریع اطلاعات و در عین حال بی‌ثباتی و سیالیت حافظه می‌شوند. این دیدگاه به خوبی با یافته‌های مطالعات تجربی اخیر هم‌خوانی دارد که بر پویایی، چندصدایی بودن و ناپایداری حافظه در فضای آنلاین تأکید دارند.

در امتداد این مطالعات، بخشی از پژوهش‌های جدیدتر نیز نشان می‌دهند که فضای دیجیتال صرفاً محل نگهداری و بازنمایی خاطرات جنگ نیست، بلکه به عرصه‌ای برای مشارکت کنشگران مختلف در بازسازی، تفسیر و تداوم حافظه جمعی تبدیل شده است. برای نمونه، صابر و رحمان الجالود^۲ (۲۰۲۴) با بررسی آرشیوهای دیجیتال جمع‌سپاری شده مرتبط با جنگ سوریه نشان دادند که کنشگران فردی، از طریق تولید و حفظ اسناد تصویری، در مستندسازی و استمرار حافظه جنگ نقش دارند. اهمیت این مطالعه برای بحث حاضر در آن است که حافظه جنگ را از یک فرایند صرفاً نهادی و

1. Graus et al.

2. Saber & Rahman al-Jaloud

آرشیوی فراتر برده و نقش کاربران و تولیدکنندگان محتوای دیجیتال را در تداوم آن برجسته می‌کند. در پژوهشی دیگر، فرزبد و جانعلی‌زاده (۱۳۹۷) با تأکید بر اجتماعی بودن حافظه جمعی جنگ نشان دادند که چارچوب‌های اجتماعی، از جمله تفاوت‌های نسلی، در نحوه شکل‌گیری و بازسازی خاطرات جنگ مؤثرند. این یافته، پیوند میان حافظه و زمینه اجتماعی را برجسته می‌سازد و نشان می‌دهد که خاطرات جنگ در تعامل با موقعیت اجتماعی گروه‌ها بازتولید می‌شوند. در همین راستا، طاهری‌کیا (۱۴۰۴) با تمرکز بر حافظه انتقادی زنان در محیط دیجیتال، نشان داد که تعامل میان کنش انسانی و سازوکارهای غیرانسانی حافظه دیجیتال، از جمله ظرفیت‌های آرشیوی شبکه‌های اجتماعی، می‌تواند به تداوم یادآوری و شکل‌گیری هویت‌های انتقادی منجر شود. مجموع این مطالعات نشان می‌دهد که حافظه جنگ و رخداد‌های جمعی در محیط دیجیتال، حاصل عملکرد یک عامل منفرد نیست، بلکه در پیوند میان کنشگران انسانی، زمینه‌های اجتماعی و زیرساخت‌های فناورانه شکل می‌گیرد.

با وجود این پیشرفت‌ها، بررسی انتقادی این ادبیات نشان می‌دهد که هنوز شکاف‌های مهمی وجود دارد. نخست آنکه بسیاری از مطالعات بر پلتفرم‌هایی مانند تلگرام، توئیتر یا یوتیوب تمرکز داشته‌اند و اینستاگرام (به‌عنوان یک رسانه بصری و به‌شدت احساسی) کمتر مورد مطالعه عمیق قرار گرفته است. دوم آنکه بخش قابل‌توجهی از پژوهش‌ها از رویکردهای کمی یا کلان‌داده استفاده کرده‌اند که اگرچه در شناسایی الگوهای کلی مفیدند، اما قادر به درک لایه‌های معنایی، نمادین و عاطفی داده‌ها نیستند. سوم آنکه بسیاری از مطالعات به بررسی حافظه پس از وقوع رویداد پرداخته‌اند و کمتر به فرایند هم‌زمان شکل‌گیری حافظه در حین بحران‌هایی همچون جنگ توجه کرده‌اند. در نتیجه، می‌توان گفت که علی‌رغم گسترش قابل‌توجه مطالعات در این حوزه، همچنان نیاز به پژوهش‌هایی وجود دارد که با استفاده از رویکردهای کیفی عمیق (مانند مردم‌نگاری شبکه‌ای) و با تمرکز بر پلتفرم‌هایی مانند اینستاگرام، به بررسی هم‌زمان ابعاد روایی، عاطفی و اجتماعی حافظه جمعی در شرایط جنگی

پردازند. چنین پژوهش‌هایی می‌توانند درک جامع‌تری از فرایندهای پیچیده بازتولید حافظه در عصر دیجیتال ارائه دهند و خلأهای موجود در ادبیات را پر کنند.

۴. روش‌شناسی

پژوهش حاضر از نظر هدف، ماهیتی اکتشافی-تبیینی داشته و با رویکردی کیفی طراحی شده است. انتخاب رویکرد کیفی به این دلیل صورت گرفته که مسئله اصلی تحقیق، یعنی فهم چگونگی بازتولید حافظه جمعی در بستر تعاملات شبکه‌های اجتماعی، نیازمند درک عمیق معانی، تجربه‌ها و کنش‌های کاربران است. در این راستا، از روش «مردم‌نگاری شبکه‌ای» استفاده شده است؛ روشی که توسط کوزینتس توسعه یافته و به‌طور خاص برای مطالعه فرهنگ‌ها و اجتماعات آنلاین طراحی شده است. این روش به پژوهشگر امکان می‌دهد تا با حضور در میدان دیجیتال، به مشاهده، تفسیر و تحلیل تعاملات، روایت‌ها و معناهای شکل‌گرفته در میان کاربران بپردازد. انتخاب اینستاگرام به‌عنوان میدان اصلی پژوهش نیز به دلیل ماهیت بصری-تعاملی این پلتفرم و نقش برجسته آن در تولید و بازتولید روایت‌های اجتماعی و احساسی صورت گرفته است. جامعه هدف این پژوهش شامل کاربران فارسی‌زبان فعال در اینستاگرام است که در بازه زمانی مورد مطالعه، در تولید، بازنشر یا تعامل با محتوای مرتبط با روایت‌های جنگی مشارکت داشته‌اند. این جامعه طیف گسترده‌ای از کنشگران را در بر می‌گیرد، از جمله کاربران عادی که تجربه‌ها و احساسات شخصی خود را بیان می‌کنند، صفحات خبری که نقش چارچوب‌بندی اولیه روایت‌ها را دارند، اینفلوئنسرها و کنشگران اجتماعی که در جهت‌دهی به افکار عمومی مؤثرند، و همچنین صفحات موضوعی یا هشتگ‌محور که به تمرکز و گسترش روایت‌ها کمک می‌کنند. این تنوع در جامعه هدف، امکان بررسی حافظه جمعی به‌عنوان پدیده‌ای چندصدایی و چندسطحی را فراهم می‌سازد؛ پدیده‌ای که در آن، معانی نه به‌صورت یک‌دست، بلکه در تعامل و گاه در تقابل میان کنشگران مختلف شکل می‌گیرند.

داده‌های پژوهش از محتوای عمومی منتشرشده در اینستاگرام گردآوری شده‌اند. این داده‌ها شامل پست‌ها (اعم از تصاویر، ویدیوها و کپشن‌ها)، کامنت‌ها و پاسخ‌های کاربران، هشتگ‌های مرتبط، و در مواردی استوری‌های ذخیره‌شده در رابطه با جنگ تحمیلی آمریکایی-صهیونیستی علیه ایران بوده است. برای شناسایی داده‌ها، از جستجوی نظام‌مند هشتگ‌ها، بررسی صفحات کلیدی و دنبال کردن موج‌های محتوایی استفاده شده است. معیار انتخاب داده‌ها شامل ارتباط مستقیم با موضوع روایت‌های جنگی، برخورداری از سطح قابل توجهی از تعامل (مانند تعداد لایک و کامنت)، و نیز تنوع در نوع محتوا بوده است. نمونه‌گیری در این پژوهش به صورت هدفمند انجام شده و در عین حال، از منطق نمونه‌گیری نظری نیز بهره گرفته شده است. به این معنا که انتخاب داده‌ها صرفاً در ابتدای پژوهش تعیین نشده، بلکه در طول فرایند تحلیل و بر اساس نیاز به تکمیل یا غنای مفهومی ادامه یافته است. حجم داده‌های مورد تحلیل شامل ۶۰ پست منتخب از صفحات مختلف، ۳۰۰ کامنت مرتبط، ۱۵ صفحه یا حساب کاربری کلیدی، و ۲۰ هشتگ پرکاربرد بوده است. در مجموع، حدود ۳۷۵ واحد داده‌ای مورد بررسی قرار گرفته‌اند. فرایند نمونه‌گیری تا رسیدن به اشباع نظری ادامه یافته است؛ یعنی زمانی که داده‌های جدید دیگر منجر به تولید مفهوم یا مقوله تازه‌ای نشده و الگوهای موجود تثبیت شده‌اند. تحلیل داده‌ها در چارچوب نتنوگرافی و با استفاده از رویکرد تحلیل مضمون^۱ انجام شده است. این فرایند با ورود پژوهشگر به میدان و مشاهده تعاملات کاربران آغاز شده است. در این مرحله، پژوهشگر با حضور فعال اما غیرمداخله‌گر در فضای اینستاگرام، به مشاهده الگوهای رفتاری، نوع محتواها و شیوه‌های تعامل کاربران پرداخته است. در ادامه، داده‌ها از طریق ذخیره پست‌ها، تهیه اسکرین‌شات و ثبت یادداشت‌های میدانی گردآوری شده‌اند.

در مرحله کدگذاری اولیه، داده‌ها به صورت دقیق و خطبه‌خط بررسی شده و مفاهیم اولیه از دل آن‌ها استخراج شده‌اند. این مفاهیم شامل مضامین تکرارشونده در متن‌ها، الگوهای بصری در تصاویر، و شیوه‌های تعامل کاربران بوده‌اند. سپس، مفاهیم مشابه

در قالب خرده‌مقوله‌ها دسته‌بندی شده‌اند تا نوعی انسجام اولیه در داده‌ها ایجاد شود. در مرحله بعد، این خرده‌مقوله‌ها در سطحی انتزاعی‌تر در قالب مقوله‌های اصلی ادغام شده‌اند که بیانگر الگوهای کلان در بازتولید حافظه جمعی هستند. در نهایت، این مقوله‌ها در چارچوب نظری حافظه جمعی تفسیر شده و به پرسش‌های پژوهش پاسخ داده شده است. برای اطمینان از اعتبار و قابلیت اعتماد یافته‌ها، از چندین راهبرد مکمل استفاده شده است. نخست، مثلث‌سازی داده‌ها به کار گرفته شده است؛ به این معنا که از منابع مختلف داده (پست‌ها، کامنت‌ها، تصاویر و هشتگ‌ها) استفاده شده تا از یک‌جانبه‌نگری جلوگیری شود. دوم، فرایند تحلیل تا رسیدن به اشباع نظری ادامه یافته تا اطمینان حاصل شود که مقوله‌های استخراج‌شده نمایانگر الگوهای پایدار در داده‌ها هستند. سوم، کدها و مقوله‌های استخراج‌شده با نظر هم‌تایان یا افراد آشنا با روش تحقیق کیفی بازبینی شده‌اند تا از انسجام و دقت آن‌ها اطمینان حاصل شود. چهارم، تمامی مراحل پژوهش، از گردآوری داده‌ها تا تحلیل، به صورت مستند ثبت شده‌اند تا امکان پیگیری و بازبینی فرایند تحقیق فراهم باشد. در نهایت، تلاش شده است با ارائه توصیف‌های غنی و زمینه‌مند از داده‌ها، امکان درک عمیق‌تر یافته‌ها و انتقال‌پذیری آن‌ها به زمینه‌های مشابه فراهم شود. در مجموع، روش‌شناسی این پژوهش با تکیه بر رویکرد کیفی و استفاده از تنتوگرافی، امکان بررسی عمیق و چندلایه فرایندهای بازتولید حافظه جمعی را در بستر شبکه‌های اجتماعی فراهم کرده است. این رویکرد نه تنها به شناسایی الگوهای معنایی در داده‌ها کمک می‌کند، بلکه زمینه‌های اجتماعی، فرهنگی و تعاملی شکل‌گیری این الگوها را نیز روشن می‌سازد.

۵. یافته‌ها

سؤال ۱: نحوه بازسازی و بازتعریف حافظه جنگ در شبکه‌های اجتماعی

داده‌های گردآوری‌شده از اینستاگرام با تمرکز بر کنش‌های قابل مشاهده کاربران، شیوه

گردش و بازتفسیر روایت‌ها، نحوه شکل‌گیری معانی مشترک و سازوکارهای افزایش دیده‌شدن محتوا تحلیل شد. در فرایند کدگذاری، ۳۰ مفهوم اولیه از داده‌ها استخراج شد که در سطح بعد در قالب ۱۵ خرده‌مقوله و در نهایت در پنج مقوله اصلی سازمان یافتند. این مقوله‌ها عبارت‌اند از: «بازنشر و تکرار روایت‌ها»، «بازتفسیر و بازنویسی روایت‌ها»، «نمادسازی و معناسازی»، «تعامل و چانه‌زنی معنایی» و «الگوریتم و دیده‌شدن محتوا». این ساختار سلسله‌مراتبی، صرفاً طبقه‌بندی محتوای داده‌ها نیست؛ بلکه نشان می‌دهد بازتولید حافظه جنگ در فضای اینستاگرام از مجموعه‌ای از کنش‌های به‌هم‌پیوسته تشکیل می‌شود که در آن یک روایت می‌تواند از مرحله گردش اولیه به بازتفسیر، معناگذاری، مذاکره و در نهایت دیده‌شدن گسترده‌تر برسد و همین دیده‌شدن مجدداً امکان بازنشر و ورود روایت به چرخه جدیدی از بازتولید را فراهم کند. بنابراین، پنج مقوله استخراج‌شده در این پژوهش به‌عنوان اجزای یک «چرخه فرایندی بازتولید حافظه» تفسیر می‌شوند، نه مقوله‌هایی مستقل و منفک از یکدیگر.

جدول ۱. نحوه بازتولید حافظه جمعی در شبکه‌های اجتماعی

مقوله	خرده‌مقوله	مفاهیم (کدهای اولیه)
بازنشر و تکرار روایت‌ها	بازنشر محتوا	ریپست پست‌ها، استوری کردن، فوروارد ویدیو
		استفاده از هشتگ‌های مشترک، ترند شدن محتوا
	الگوهای تکرار	بازگویی روایت مشابه، نقل قول‌های ثابت
		استفاده از جملات کلیشه‌ای، تکرار شعارها
	تثبیت روایت	تبدیل روایت به «حقیقت پذیرفته‌شده»
		کاهش تردید، اجماع در کامنت‌ها
بازتفسیر و بازنویسی روایت‌ها	شخصی‌سازی روایت	افزودن تجربه شخصی، روایت اول‌شخص
		پیوند دادن با زندگی روزمره، بیان احساس فردی
	تغییر زاویه دید	روایت انتقادی، روایت احساسی
		تغییر لحن (حماسی/سوگوارانه)، بازخوانی گذشته
	بازترکیب محتوا	میکس عکس و متن، ساخت ویدیوهای جدید
		استفاده از موسیقی، تدوین مجدد تصاویر
نمادسازی و معناسازی	تولید نمادها	استفاده از تصاویر نمادین، چهره‌های شاخص
		خلق نمادهای جدید، برجسته‌سازی مکان‌ها

مقوله	خرده مقوله	مفاهیم (کدهای اولیه)
	زبان احساسی	واژه‌های احساسی (درد، مظلومیت، اندوه، خشم، همدردی، شوک)
		استفاده از استعاره‌ها، تصویرسازی ادبی، اغراق معنایی، تشبیه به فاجعه
	لحن نوشتاری	لحن سوگوارانه، لحن حماسی
		لحن اعتراضی، لحن همدلانه
تعامل و چانه‌زنی معنایی	تضاد روایت‌ها	استفاده از مفاهیم دینی، تقدس‌بخشی به قربانیان
		پیوند با شهادت، معنابخشی مذهبی
	اقتناع و تأثیرگذاری	بحث و جدل، پاسخ‌گویی به دیگران
		تأیید یا رد روایت، شکل‌گیری دیالوگ
الگوریتم و دیده شدن محتوا	برجسته‌سازی الگوریتمی	روایت‌های متناقض
		چالش بر سر «حقیقت»، چندصدایی بودن
	نقش اینفلوئنسرها	تلاش برای قانع کردن دیگران
		استفاده از استدلال، ارجاع به منابع
	زمان‌بندی انتشار	ورود به اکسپلور
		افزایش بازدید، ویرال شدن
		انتشار توسط صفحات پرمخاطب

نخستین حلقه این چرخه، گردش مکرر روایت‌ها در میان کاربران یا بازنشر و تکرار روایت‌ها (فاز ورود رخداد به گردش حافظه) است. داده‌ها نشان دادند که بازنشر پست‌ها، استوری کردن، بازنشر ویدئوها، استفاده از هشتگ‌های مشترک و تکرار برخی عبارات و شعارها، موجب می‌شود یک روایت از سطح یک محتوای منفرد فراتر رفته و در معرض مواجهه مکرر کاربران قرار گیرد. در این مرحله، تکرار صرفاً به معنای افزایش تعداد دفعات انتشار نیست؛ بلکه تکرار می‌تواند به تثبیت تدریجی یک روایت و کاهش تردید نسبت به آن منجر شود. هنگامی که یک روایت بارها در قالب‌های مشابه بازگویی می‌شود و در واکنش‌های کاربران با تأیید و همراهی مواجه می‌گردد، به تدریج از یک روایت موردی به روایتی آشنا تر و قابل شناسایی تر تبدیل می‌شود. از این رو، کارکرد اصلی این مقوله را می‌توان «حفظ روایت در گردش ارتباطی» دانست؛ یعنی ایجاد شرایط

اولیه‌ای که در آن روایت امکان حضور مداوم در فضای جمعی را پیدا می‌کند. با این حال، یافته‌ها نشان دادند که تکرار الزاماً به معنای انتقال عیناً یکسان یک روایت نیست. هر بار بازنشر می‌تواند نقطه آغاز تغییر روایت نیز باشد. به همین دلیل، مقوله نخست مستقیماً به مقوله دوم، یعنی بازتفسیر و بازنویسی، متصل می‌شود.

در مرحله بعد، کاربران هنگام بازنشر روایت‌ها، تجربه‌های شخصی، احساسات، برداشت‌ها و موقعیت اجتماعی خود را به محتوای موجود اضافه می‌کنند یا به تعبیری، به بازتفسیر و بازنویسی روایت‌ها (تبدیل تکرار به تولید معنای جدید) می‌پردازند. داده‌ها نشانه‌هایی از روایت اول‌شخص، پیوند دادن رخداد جنگ با زندگی روزمره، تغییر زاویه دید، تغییر لحن از حماسی به سوگوارانه یا انتقادی و بازترکیب عکس، متن، موسیقی و ویدئو را نشان دادند. بنابراین، روایت در فرایند گردش خود نه تنها حفظ، بلکه بازسازی می‌شود. این یافته اهمیت تمایز میان «تکرار» و «بازتولید» را آشکار می‌کند: تکرار به یک روایت استمرار می‌بخشد، اما بازتفسیر به آن امکان می‌دهد در مواجهه با تجربه‌ها و موقعیت‌های جدید، معنای تازه پیدا کند. از این منظر، کاربران حاملان منفعل حافظه موجود نیستند، بلکه در فرایند بازگویی، بخشی از حافظه را دوباره می‌سازند. برای مثال، یک تصویر یا روایت اولیه می‌تواند در بازنشرهای بعدی با خاطره شخصی، زبان سوگوارانه، روایت انتقادی یا تجربه روزمره همراه شود و بدین ترتیب از معنای اولیه خود فراتر رود. بنابراین، رابطه میان دو مقوله نخست، رابطه‌ای خطی و یک‌طرفه نیست؛ بازنشر زمینه تداوم روایت را فراهم می‌کند و بازتفسیر، امکان تغییر و گسترش معنای آن را ایجاد می‌کند. همین پیوند میان استمرار و تغییر، یکی از ویژگی‌های اساسی بازتولید حافظه جنگ در فضای دیجیتال است.

بازتفسیر روایت‌ها در مرحله بعد می‌تواند به تبدیل برخی عناصر رخداد جنگ به نشانه‌ها و نمادهای قابل شناسایی منجر شود. در واقع، نمادسازی و معناسازی رخ می‌دهد که منجر به تبدیل روایت به نشانه حافظه می‌گردد. داده‌ها نشان دادند که برخی تصاویر، چهره‌ها، مکان‌ها و نشانه‌های فرهنگی، فراتر از محتوای اولیه خود عمل

می‌کنند و به حاملان معنایی رخداد جنگ تبدیل می‌شوند. در این فرایند، یک تصویر یا چهره دیگر صرفاً نمایش‌دهنده یک فرد یا واقعه نیست، بلکه می‌تواند مجموعه‌ای از معانی مرتبط با رنج، قربانی شدن، ایثار، مظلومیت یا مقاومت را فعال کند. از این منظر، نمادسازی حلقه واسط میان «روایت» و «حافظه» است. روایت تا زمانی که صرفاً در قالب یک محتوای منفرد باقی بماند، لزوماً به یک نشانه پایدار حافظه تبدیل نمی‌شود؛ اما هنگامی که عناصر آن بارها در موقعیت‌های مختلف بازاستفاده و به معانی مشترک پیوند داده می‌شوند، قابلیت بازشناسی و بازتکرار بیشتری پیدا می‌کنند. داده‌های پژوهش همچنین نشان دادند که پیوند برخی روایت‌ها با مفاهیم دینی، شهادت، ایثار و تقدس، به آنها امکان می‌دهد در چارچوب‌های ارزشی و فرهنگی گسترده‌تر معنا پیدا کنند. در نتیجه، نمادسازی نه مرحله‌ای جدا از بازتفسیر، بلکه پیامد و ادامه آن است: بازتفسیر، معنای روایت را تغییر یا گسترش می‌دهد و نمادسازی بخشی از این معنا را در قالب نشانه‌های مشترک و قابل بازشناسی تثبیت می‌کند.

با این حال، تثبیت یک معنا به معنای پذیرش یکسان آن از سوی همه کاربران نیست. در واقع، باید تعامل و چانه‌زنی معنایی رخ دهد که مرحله اجتماعی شدن و مناقشه‌ای شدن حافظه است؛ یافته‌ها نشان دادند که کاربران در بخش نظرات و تعاملات پیرامون محتوا، روایت‌های موجود را تأیید، رد، اصلاح یا به چالش می‌کشند. استفاده از استدلال، ارجاع به منابع، موافقت، مخالفت و تلاش برای قانع کردن دیگران نشان می‌دهد که حافظه جنگ در فضای اینستاگرام در فرایندی از مذاکره اجتماعی شکل می‌گیرد. در نتیجه، حافظه جمعی صرفاً از طریق تکرار یک روایت مسلط تثبیت نمی‌شود، بلکه در تعامل میان روایت‌های موافق، رقیب و اصلاح‌کننده شکل می‌گیرد. اهمیت این مقوله در چرخه بازتولید حافظه آن است که تعامل کاربران، میان «معناگذاری» و «تثبیت» نقش واسطه‌ای ایفا می‌کند. نمادها و روایت‌های بازتولیدشده ممکن است در ابتدا معنایی مشخص داشته باشند، اما واکنش کاربران می‌تواند آن معنا را تقویت، تعدیل یا مناقشه‌آمیز کند. بنابراین، حافظه دیجیتال حاصل انتقال یک‌طرفه

معنا از تولیدکننده به مخاطب نیست؛ بلکه محصول مذاکره مداوم درباره این است که چه چیزی باید به یاد آورده شود، چگونه باید تفسیر شود و چه معنایی از آن اهمیت بیشتری پیدا کند. این وضعیت، چندصدایی بودن حافظه جنگ در فضای شبکه‌ای را توضیح می‌دهد.

حلقه پنجم چرخه به سازوکارهای پلتفرم (الگوریتم و دیده‌شدن محتوا) مربوط است؛ جایی که معنای محلی به حافظه با دامنه گسترده‌تر تبدیل می‌شود. داده‌ها نشان دادند که وجود یک روایت در اینستاگرام الزاماً به معنای برخورداری آن از دامنه گسترده دیده‌شدن نیست. ورود محتوا به اکسپلور، افزایش بازدید، انتشار توسط صفحات پرمخاطب و اینفلوئنسرها، زمان‌بندی انتشار و همزمانی آن با رویدادها یا مناسبت‌های خاص می‌تواند برخی روایت‌ها را در معرض توجه گسترده‌تری قرار دهد. در این معنا، دیده‌شدن را نمی‌توان صرفاً پیامد بازتولید حافظه دانست؛ بلکه خود بخشی از فرایند بازتولید است. این یافته نشان می‌دهد که یک روایت ممکن است در یک شبکه محدود از کاربران تولید و بازتفسیر شود، اما زمانی که از سازوکارهای افزایش دیده‌شدن عبور می‌کند، ظرفیت ورود به شبکه‌های گسترده‌تر و ایجاد موج‌های جدید بازنشر را به دست می‌آورد. در نتیجه، الگوریتم‌ها و ساختارهای پلتفرمی در کنار کنشگران انسانی، در توزیع توجه و تعیین ظرفیت گردش روایت‌ها مشارکت دارند. اهمیت این موضوع در چرخه بازتولید حافظه در این است که دیده‌شدن گسترده، چرخه را به نقطه آغاز بازمی‌گرداند: روایتی که بیشتر دیده می‌شود، فرصت بیشتری برای بازنشر دارد؛ بازنشر مجدد آن را در معرض بازتفسیر قرار می‌دهد؛ بازتفسیر می‌تواند عناصر نمادین و عاطفی تازه‌ای ایجاد کند؛ و تعاملات پیرامون آن، امکان تثبیت یا مناقشه معنای آن را فراهم می‌سازد. بنابراین، سازوکار پلتفرم نه یک مرحله بیرونی و جدا از فرایند حافظه، بلکه بخشی از خود چرخه بازتولید است.

به‌عنوان جمع‌بندی، یافته‌های سؤال نخست نشان می‌دهند که بازسازی و بازتعریف حافظه جنگ در اینستاگرام را نمی‌توان به یک کنش منفرد مانند بازنشر محتوا، تولید روایت یا استفاده از نمادها تقلیل داد. آنچه از تحلیل داده‌ها آشکار شد، وجود یک چرخه فرایندی

است که در آن پنج سازوکار به‌طور متقابل یکدیگر را فعال و تقویت می‌کنند. روایت ابتدا از طریق بازنشر و تکرار وارد گردش می‌شود؛ در جریان گردش، تجربه و برداشت کاربران به آن افزوده شده و بازتفسیر می‌شود؛ برخی عناصر آن در فرایند نمادسازی به نشانه‌های قابل‌شناسایی و حامل معنا تبدیل می‌شوند؛ سپس در تعاملات کاربران مورد تأیید، اصلاح یا مناقشه قرار می‌گیرند و در نهایت، سازوکارهای پلتفرمی با توزیع توجه و افزایش یا محدود کردن دیده‌شدن، ظرفیت گردش آن را تحت تأثیر قرار می‌دهند. افزایش دیده‌شدن نیز خود می‌تواند زمینه بازنشر دوباره و آغاز چرخه‌ای جدید را فراهم کند. بنابراین، رابطه میان مقوله‌ها را می‌توان به‌صورت زیر خلاصه کرد: گردش روایت، بازتفسیر، نمادسازی و معناسازی، مذاکره معنایی، دیده‌شدن و توزیع توجه، و گردش مجدد روایت. بر این اساس، «بازتولید» در این پژوهش به معنای تکرار ساده یک خاطره یا انتقال محتوای گذشته نیست؛ بلکه فرایندی است که در آن تداوم و تغییر، تثبیت و مناقشه، عاملیت انسانی و میانجی‌گری فناورانه همزمان حضور دارند. یک روایت برای ماندگار شدن باید هم در گردش باشد، هم بتواند معنای قابل‌اشتراکی پیدا کند، هم از ظرفیت نمادین و عاطفی برخوردار شود و هم در تعاملات اجتماعی امکان بازتأیید یا بازتعریف پیدا کند. در این میان، سازوکارهای پلتفرمی تعیین می‌کنند که کدام‌یک از این روایت‌ها امکان عبور از سطح تعاملات محدود و ورود به دامنه گسترده‌تری از توجه عمومی را پیدا کنند. از این رو، حافظه جنگ در فضای اینستاگرام نه یک محتوای ثابت منتقل شده از گذشته، بلکه فرایندی پویا و بازگشتی است که در آن گردش محتوا، تولید معنا، تعامل اجتماعی و توزیع الگوریتمی توجه به‌صورت درهم‌تنیده عمل می‌کنند.

سؤال ۲: چارچوب‌های اجتماعی شکل‌دهنده به حافظه جمعی جنگ

تحلیل داده‌ها نشان داد که حافظه جنگ در اینستاگرام در یک فضای اجتماعی بی‌ساختار شکل نمی‌گیرد، بلکه درون شبکه‌ای از کنشگران و سازوکارهای اجتماعی و فناورانه تولید، تفسیر، توزیع و تثبیت می‌شود. در تحلیل داده‌ها، ۲۸ مفهوم اولیه در قالب ۱۴ خرده‌مقوله و چهار مقوله اصلی سازمان یافتند: کاربران عادی به‌عنوان حاملان

حافظه، رسانه‌ها و صفحات خبری، کنشگران تأثیرگذار (اینفلوئنسرها)، و ساختار پلتفرم و الگوریتم‌ها. این چهار مقوله را نمی‌توان صرفاً به‌عنوان چهار گروه مستقل از بازیگران در نظر گرفت؛ زیرا هرکدام بخشی از یک فرایند شبکه‌ای را بر عهده دارند و اثرگذاری آنها از طریق ارتباط با سایر اجزای شبکه شکل می‌گیرد. از این منظر، چارچوب اجتماعی حافظه در محیط دیجیتال نه یک ساختار سلسله‌مراتبی، بلکه شبکه‌ای از عاملیت انسانی، اعتبار اجتماعی و میانجیگری فناورانه است.

جدول ۲. چارچوب‌های اجتماعی شکل دهنده به حافظه جمعی

مقوله	خرده‌مقوله	مفاهیم (کدهای اولیه)
کاربران عادی به‌عنوان حاملان حافظه	بیان تجربه شخصی	روایت اول‌شخص، خاطره‌گویی فردی بیان احساسات (ترس، اندوه)، همذات‌پنداری
	تعاملات روزمره	کامنت‌گذاری، پاسخ به دیگران لایک و ری‌اکشن، منشن کردن دوستان
	شبکه‌های اجتماعی خرد	حلقه دوستان، فالوورها گروه‌های غیررسمی، ارتباطات نزدیک
	چارچوب‌بندی خبر	انتخاب تیترو، برجسته‌سازی موضوع جهت‌دهی معنایی، استفاده از واژگان خاص
	بازنشر و پوشش خبری	انتشار مکرر خبر، پوشش لحظه‌ای استفاده از ویدیو و تصویر، اینفوگرافیک
رسانه‌ها و صفحات خبری	مرجعیت رسانه‌ای	اعتماد کاربران، اعتبار صفحه ارجاع به منابع، نقل از خبرگزاری‌ها
	تولید محتوا	پست و استوری، پیام‌های شخصی استفاده از زبان ساده، روایت‌سازی
	جهت‌دهی افکار	موضع‌گیری صریح، دعوت به واکنش ایجاد کمپین، هشتگ‌سازی
کنشگران تأثیرگذار (اینفلوئنسرها)	تعامل با مخاطب	پاسخ به کامنت‌ها، لایو ایجاد حس نزدیکی، اعتمادسازی
	برجسته‌سازی محتوا	ورود به اکسپلور، وایرال شدن افزایش بازدید، پیشنهاد پست
	مکانیزم‌های تعامل	لایک، کامنت، اشتراک‌گذاری ذخیره‌ساز (save)، بازدید استوری
	زمان‌بندی و موج‌سازی	انتشار در زمان خاص همزمانی با رویدادها، ایجاد ترند

نخستین چارچوب اجتماعی شناسایی شده، کاربران عادی به عنوان حاملان و فعال‌کنندگان حافظه هستند که در داده‌های پژوهش از طریق سه سازوکار اصلی بیان تجربه شخصی، تعاملات روزمره و شبکه‌های اجتماعی خرد قابل مشاهده بودند. روایت اول شخص، خاطره‌گویی فردی، بیان احساساتی مانند ترس و اندوه و ابراز هم‌ذات‌پنداری، از جمله رفتارهایی بودند که نشان می‌دادند کاربران صرفاً دریافت‌کننده روایت‌های موجود نیستند، بلکه تجربه زیسته خود را وارد فرایند عمومی بازتولید حافظه می‌کنند. در سطح تعاملات روزمره نیز کامنت‌گذاری، پاسخ به دیگران، لایک و واکنش و منشن کردن دوستان، امکان می‌دهد یک تجربه فردی از سطح بیان شخصی فراتر رفته و در شبکه‌ای از ارتباطات اجتماعی به اشتراک گذاشته شود. اهمیت این مقوله در آن است که کاربران عادی، حافظه جنگ را از یک روایت انتزاعی و رسمی به تجربه‌ای انسانی و زیسته تبدیل می‌کنند. هنگامی که یک کاربر رخداد جنگ را با خاطره شخصی، احساس ترس، فقدان، دلتنگی یا هم‌ذات‌پنداری پیوند می‌دهد، محتوای موردنظر صرفاً حامل اطلاعات درباره یک رویداد نیست، بلکه به حامل تجربه و احساس تبدیل می‌شود. به همین دلیل، نقش کاربران عادی را می‌توان «انسانی‌سازی و اجتماعی کردن حافظه» دانست. در این سطح، حافظه از تجربه‌های فردی آغاز می‌شود، اما از طریق شبکه‌های خرد دوستان، دنبال‌کنندگان و گروه‌های غیررسمی قابلیت ورود به فضای جمعی را پیدا می‌کند. در عین حال، داده‌ها نشان می‌دهند که کاربران عادی در این فرایند صرفاً نقطه آغاز نیست. او می‌تواند در مراحل بعدی نیز با بازنشر، واکنش، تأیید، مخالفت یا افزودن تجربه جدید، مسیر روایت را تغییر دهد. بنابراین، مرز میان «تولیدکننده» و «مخاطب» در این چارچوب تا حد زیادی سیال است. کاربری که در یک مرحله مخاطب روایت است، در مرحله بعد می‌تواند همان روایت را بازنشر کرده، تفسیر شخصی خود را به آن بیفزاید و آن را به بخشی از گردش گسترده‌تر حافظه تبدیل کند. از این منظر، عاملیت کاربران عادی پیوند مستقیمی با سازوکارهای سؤال اول، یعنی بازنشر، بازتفسیر و تعامل معنایی، پیدا می‌کند.

دومین چارچوب، رسانه‌ها و صفحات خبری با کارکرد چارچوب‌بندی و جهت‌دهی اولیه روایت هستند که در داده‌ها از طریق سه خرده‌مقوله چارچوب‌بندی خبر، بازنشر و پوشش خبری و مرجعیت رسانه‌ای شناسایی شدند. انتخاب تیترو، برجسته‌سازی موضوع، استفاده از واژگان خاص و جهت‌دهی معنایی، نشان می‌دهد که رسانه‌ها پیش از آنکه یک روایت وارد گردش گسترده در شبکه شود، می‌توانند صورت اولیه و زاویه ارائه آن را تعیین کنند. بنابراین، نقش رسانه‌ها صرفاً انتقال اطلاعات نیست؛ بلکه آنها با انتخاب اینکه چه چیزی برجسته شود و با چه زبانی بازنمایی شود، به روایت اولیه صورت معنایی می‌دهند. این فرایند در پوشش خبری نیز قابل مشاهده است. انتشار مکرر خبر، پوشش لحظه‌ای رخدادها و استفاده از ویدئو، تصویر و اینفوگرافیک، یک رویداد را در معرض تکرار و مشاهده مستمر قرار می‌دهد. به این ترتیب، رسانه‌ها می‌توانند با افزایش فراوانی حضور یک موضوع در فضای عمومی، شرایط لازم برای ورود آن به چرخه بازنشر و تعامل کاربران را فراهم کنند. بنابراین، بین این مقوله و مقوله «تکرار و بازنشر روایت‌ها» در سؤال اول رابطه‌ای مستقیم وجود دارد: رسانه‌ها یکی از منابع اولیه تولید و تشدید گردش روایت هستند، اما پس از ورود روایت به شبکه، کنترل کامل آن را در اختیار ندارند. عنصر سوم، یعنی مرجعیت رسانه‌ای، نشان می‌دهد که اعتماد کاربران، اعتبار صفحه، ارجاع به منابع و نقل از خبرگزاری‌ها می‌تواند بر قابلیت پذیرش روایت اثر بگذارد. در نتیجه، رسانه‌ها علاوه بر نقش تولیدکنندگی، نوعی اعتباربخشی اجتماعی به روایت نیز انجام می‌دهند. با این حال، این اعتباربخشی قطعی و نهایی نیست؛ زیرا کاربران می‌توانند روایت رسانه‌ای را بپذیرند، بازتفسیر کنند، به چالش بکشند یا با تجربه شخصی خود ترکیب کنند. بنابراین، رسانه‌ها چارچوب اولیه را فراهم می‌کنند، اما معنای نهایی حافظه در تعامل با سایر کنشگران شکل می‌گیرد.

سومین چارچوب، کنشگران تأثیرگذار و اینفلوئنسرهای با کارکرد واسطه‌گری میان روایت و توجه جمعی هستند که در داده‌ها از طریق تولید محتوا، جهت‌دهی افکار و تعامل با مخاطبان شناسایی شدند. برخلاف رسانه‌ها که بخشی از اعتبار خود را از

جایگاه رسانه‌ای و مرجعیت خبری کسب می‌کنند، قدرت این کنشگران بیشتر به سرمایه اجتماعی، تعداد مخاطبان و رابطه نزدیک‌تر و شخصی‌تر آنان با دنبال‌کنندگان وابسته است. تولید پست و استوری، استفاده از زبان ساده، روایت‌سازی و بیان پیام‌های شخصی، امکان می‌دهد موضوعاتی که ممکن است در سطح محدودی از کاربران مطرح باشند، به شبکه‌ای گسترده‌تر منتقل شوند. همچنین موضع‌گیری صریح، دعوت به واکنش، ایجاد کمپین و هشتگ‌سازی نشان می‌دهد که این کنشگران فقط روایت تولید نمی‌کنند، بلکه می‌توانند مخاطبان را به مشارکت در گردش آن دعوت کنند. از این رو، نقش اصلی اینفلوئنسرهای در فرایند حافظه را می‌توان واسطه‌گری و بسیج توجه اجتماعی دانست. با این حال، داده‌ها نشان می‌دهند که این اثرگذاری یک‌سویه نیست. یک اینفلوئنسر ممکن است یک روایت یا موضوع را برجسته کند، اما ادامه حیات آن روایت به واکنش مخاطبان وابسته است. لایک، کامنت، بازنشر و مشارکت در کمپین می‌تواند دامنه روایت را افزایش دهد و حتی معنای اولیه آن را تغییر دهد. بنابراین، رابطه میان اینفلوئنسر و مخاطب رابطه‌ای تعاملی است: کنشگر تأثیرگذار توجه اولیه را بسیج می‌کند، اما شبکه مخاطبان با مشارکت خود تعیین می‌کند که روایت چگونه ادامه پیدا کند و چه صورت‌هایی از آن بازتولید شود. از این منظر، اینفلوئنسرهای میان دو سطح از فرایند حافظه قرار می‌گیرند: از یک سو روایت‌های فردی و پراکنده کاربران را می‌توانند به موضوعی با دامنه توجه گسترده‌تر تبدیل کنند و از سوی دیگر، واکنش مخاطبان را دوباره به فضای تولید محتوا باز می‌گردانند. بنابراین، این مقوله حلقه واسط میان عاملیت فردی، گردش اجتماعی روایت و دیده‌شدن گسترده‌تر محتوا است.

چهارمین چارچوب، ساختار پلتفرم و الگوریتم‌ها با کارکرد تنظیم‌کننده شرایط دیده‌شدن و گردش حافظه است که در داده‌ها از طریق سه خرده‌مقوله برجسته‌سازی محتوا، سازوکارهای تعامل و انتشار در زمان خاص شناسایی شد. ورود محتوا به اکسپلور، وایرال‌شدن، افزایش بازدید و پیشنهاد پست‌ها، نشان می‌دهد که قابلیت دیده‌شدن یک روایت صرفاً به ارزش یا معنای اجتماعی آن وابسته نیست، بلکه به نحوه

توزیع توجه در محیط پلتفرمی نیز وابسته است. در سطح دوم، لایک، کامنت، اشتراک‌گذاری، ذخیره‌سازی و بازدید استوری، سازوکارهایی هستند که میزان تعامل با محتوا را افزایش داده و به استمرار گردش آن کمک می‌کنند. در سطح سوم نیز زمان‌بندی انتشار، همزمانی محتوا با رویدادها و ایجاد ترند می‌تواند موجب شود یک روایت در یک مقطع زمانی خاص با دامنه وسیع‌تری از توجه مواجه شود. بنابراین، پلتفرم صرفاً یک «محیط» خنثی برای کنش کاربران نیست؛ بلکه از طریق سازمان‌دهی توجه و ایجاد تفاوت در میزان دسترسی به محتوا، بر ظرفیت گردش روایت‌ها اثر می‌گذارد. اهمیت این یافته در ارتباط آن با سؤال اول آشکارتر می‌شود. در سؤال اول، «دیده‌شدن» به‌عنوان بخشی از چرخه بازتولید حافظه شناسایی شد؛ در اینجا مشخص می‌شود که چه ساختاری این دیده‌شدن را میانجی‌گری می‌کند. روایتی که در معرض توجه بیشتری قرار می‌گیرد، فرصت بیشتری برای بازنشر، بازتفسیر، نمادسازی و ورود به تعاملات جمعی پیدا می‌کند. در نتیجه، الگوریتم‌ها را نمی‌توان صرفاً مرحله نهایی فرایند حافظه دانست؛ آنها در تعیین ظرفیت اولیه و ثانویه گردش روایت نیز نقش دارند. به همین دلیل، میانجیگری فناورانه بخشی از خود فرایند بازتولید حافظه است، نه صرفاً بستری که این فرایند در آن اتفاق می‌افتد.

تحلیل چهار مقوله نشان می‌دهد که هیچ‌یک از این چارچوب‌ها به‌تنهایی قادر به توضیح شکل‌گیری حافظه جنگ در اینستاگرام نیستند. این چهار مقوله در یک زنجیره یک‌طرفه قرار نمی‌گیرند، بلکه در قالب یک شبکه متقابل عمل می‌کنند. کاربر عادی می‌تواند تجربه‌ای شخصی را روایت کند؛ رسانه می‌تواند همان تجربه یا رخداد را در قالبی خبری و تفسیری چارچوب‌بندی کند؛ اینفلوئنسر می‌تواند آن را به مخاطبان گسترده‌تری برساند و زمینه بسیج توجه و مشارکت را فراهم کند؛ و ساختار پلتفرم می‌تواند با سازوکارهای توزیع و برجسته‌سازی، دامنه دیده‌شدن آن را افزایش یا محدود کند. در مقابل، واکنش کاربران در قالب لایک، کامنت، بازنشر و مخالفت، در هر مرحله می‌تواند مسیر روایت را تغییر دهد و آن را برای گردش بعدی آماده کند. بر این

اساس، رابطه میان این چهار چارچوب را می‌توان به این صورت تبیین کرد: تجربه و عاملیت کاربر، چارچوب‌بندی و اعتباربخشی رسانه‌ای، واسطه‌گری و بسیج توجه توسط کنشگران تأثیرگذار، توزیع و برجسته‌سازی پلتفرمی، بازگشت محتوا به شبکه کاربران و آغاز چرخه جدید بازتفسیر، تعامل و بازنشر.

این الگو نشان می‌دهد که چارچوب‌های اجتماعی حافظه در محیط دیجیتال ماهیتی شبکه‌ای و بازگشتی دارند. کاربر تنها تولیدکننده اولیه نیست، رسانه تنها چارچوب‌دهنده نیست، اینفلوئنسر صرفاً انتقال‌دهنده نیست و الگوریتم نیز صرفاً ابزار فنی نیست؛ نقش هرکدام در ارتباط با عملکرد سایر اجزا معنا پیدا می‌کند. در نتیجه، مرز میان تولید، تفسیر، انتشار و دیده‌شدن حافظه تا حد زیادی از میان می‌رود. این یافته همچنین نشان می‌دهد که چارچوب اجتماعی حافظه در محیط دیجیتال نسبت به چارچوب‌های اجتماعی کلاسیک، یک عنصر مهم جدید را در خود جای داده است: میانجیگری پلتفرمی. در چارچوب‌های اجتماعی متعارف، گروه‌ها، نهادها و شبکه‌های انسانی زمینه شکل‌گیری و بازسازی حافظه را فراهم می‌کنند؛ اما در اینستاگرام، این فرایند درون ساختاری اتفاق می‌افتد که در آن الگوریتم‌ها و سازوکارهای فنی نیز بر توزیع توجه و ظرفیت گردش روایت اثر می‌گذارند. بنابراین، حافظه جمعی دیجیتال نه صرفاً «حافظه‌ای اجتماعی شده در فضای مجازی»، بلکه حافظه‌ای است که در تعامل میان عاملیت انسانی و میانجیگری فناورانه شکل می‌گیرد. از این منظر، می‌توان سؤال دوم را در پیوند با سؤال اول چنین جمع‌بندی کرد: سؤال اول نشان داد حافظه چگونه بازتولید می‌شود، در حالی که سؤال دوم نشان می‌دهد چه شبکه‌ای از کنشگران و ساختارها این فرایند را فعال، هدایت و توزیع می‌کند. کاربران مواد اولیه و تجربه زیسته را وارد چرخه می‌کنند؛ رسانه‌ها به بخشی از این مواد چارچوب و اعتبار می‌دهند؛ کنشگران تأثیرگذار ظرفیت بسیج توجه و مشارکت را افزایش می‌دهند؛ و پلتفرم، شرایط گردش و دیده‌شدن را تنظیم می‌کند. حاصل این تعامل، حافظه‌ای است که نه از یک منبع واحد سرچشمه می‌گیرد و نه در یک شکل ثابت باقی می‌ماند، بلکه در جریان مداوم تولید، تفسیر، انتشار، واکنش و دیده‌شدن بازسازی می‌شود.

سؤال ۳: عناصر نمادین و عاطفی در تثبیت حافظه جمعی

در پاسخ به سؤال سوم پژوهش، تحلیل داده‌ها نشان داد که ماندگاری حافظه جنگ در اینستاگرام صرفاً به تکرار یک روایت یا استمرار انتشار محتوا وابسته نیست، بلکه به ظرفیت روایت برای برانگیختن احساس، ایجاد تصویر ذهنی، تولید معنای مشترک و تبدیل یک رخداد به تجربه‌ای قابل فهم و قابل اشتراک نیز وابسته است. در تحلیل داده‌ها، چهار مقوله اصلی شامل نمادهای بصری، نمادهای دینی و معنوی، عناصر روایی و داستانی و همبستگی عاطفی جمعی شناسایی شد. این مقوله‌ها را نمی‌توان عناصر جدا از یکدیگر دانست؛ زیرا در عمل، تصویر می‌تواند احساس ایجاد کند، احساس می‌تواند مخاطب را به روایت متصل کند، روایت می‌تواند از طریق ارجاعات دینی معنای ارزشی پیدا کند و واکنش جمعی می‌تواند این معنا را در سطح گروهی تثبیت کند. بنابراین، یافته‌های این سؤال نشان می‌دهند که تثبیت حافظه در فضای دیجیتال فرایندی هم‌زمان نمادین، روایی و عاطفی است.

جدول ۳. عناصر نمادین و عاطفی در تثبیت حافظه جمعی

مقوله	خرده‌مقوله	مفاهیم (کدهای اولیه)
نمادهای بصری	تصاویر انسانی	چهره قربانیان، تصاویر کودکان
		عکس‌های احساسی، پرتره‌های خاص
	مکان‌های نمادین	مدرسه، محل حادثه
		ویرانه‌ها، فضاهای آسیب‌دیده
	نشانه‌های گرافیکی	رنگ‌های خاص (مثلاً سیاه/قرمز)
		پوسترها، طراحی‌های دیجیتال
نمادهای دینی و معنوی	مفاهیم دینی	شهادت، ایثار
		مظلومیت، عدالت الهی
	ارجاعات مذهبی	آیات و دعاها
		نام‌های مقدس، مناسبت‌های دینی
عناصر روایی و داستانی	روایت‌سازی	تعریف داستان فردی
		بازسازی لحظه حادثه
	قهرمان/قربانی	برجسته‌سازی بی‌گناهی
		ساختن چهره قهرمانانه

مقوله	خرده مقوله	مفاهیم (کدهای اولیه)
همبستگی عاطفی جمعی	پیرنگ احساسی	شروع ترازیک، اوج احساسی
		پایان بندی تأثیرگذار
	واکنش های جمعی	ابراز همدردی در کامنت ها
		ارسال ایموجی های احساسی
	کمپین های احساسی	هشتگ های حمایتی
		دعوت به همدلی، چالش های مجازی
	بازنمایی جمعی رنج	احساس مشترک فقدان
		شکل گیری «ما»ی جمعی

نخستین مقوله، نمادهای بصری برای تبدیل رخداد به نشانه‌ای قابل تشخیص و بازشناسی است که در داده‌ها از طریق سه خرده مقوله تصاویر انسانی، مکان‌های نمادین و نشانه‌های گرافیکی شناسایی شد. چهره قربانیان، تصاویر کودکان، عکس‌های احساسی و پرتره‌های خاص، در کنار تصاویری از مدرسه، محل حادثه، ویرانه‌ها و فضاها آسیب دیده، از جمله عناصر بصری بودند که در روایت‌های مربوط به جنگ حضور داشتند. همچنین استفاده از رنگ‌های خاص، پوسترها و طراحی‌های دیجیتال، بعد گرافیکی و نشانه‌ای روایت را تقویت می‌کرد. کارکرد این عناصر صرفاً اطلاع رسانی درباره یک رخداد نیست. تصویر می‌تواند یک تجربه پیچیده را به نشانه‌ای فشرده و قابل بازشناسی تبدیل کند. مخاطب ممکن است بدون مواجهه با توضیحات طولانی، از طریق مشاهده یک چهره، مکان یا تصویر خاص، با مجموعه‌ای از معانی مرتبط با جنگ مواجه شود. در نتیجه، تصویر به نوعی میانبر معنایی حافظه تبدیل می‌شود؛ یعنی یک نشانه بصری می‌تواند مجموعه‌ای از تجربه‌ها، احساسات و روایت‌ها را به ذهن مخاطب فراخوانی کند. اهمیت این یافته زمانی بیشتر آشکار می‌شود که آن را در ارتباط با سؤال اول قرار دهیم. در سؤال اول مشخص شد که بازنشر و تکرار یکی از سازوکارهای اصلی بازتولید حافظه است. عناصر بصری به دلیل قابلیت بازاستفاده در پست‌ها، استوری‌ها، پوسترها و ویدئوها، امکان تکرار یک معنای خاص را افزایش می‌دهند. بنابراین، تصویر نه فقط محتوای روایت، بلکه یکی از ابزارهای استمرار و

بازتولید آن است. هر بار که یک تصویر شناخته شده در روایت جدیدی استفاده می شود، بخشی از معنای قبلی نیز همراه آن منتقل می شود و در عین حال می تواند با معنای جدید ترکیب شود. از این منظر، نمادهای بصری نقش عینی سازی و قابل تشخیص کردن حافظه را بر عهده دارند؛ یعنی رخداد جنگ از سطح یک واقعه انتزاعی به مجموعه ای از نشانه های قابل مشاهده و قابل بازشناسی تبدیل می شود.

دومین مقوله، نمادهای دینی و معنوی برای تبدیل رخداد به معنای ارزشی و اخلاقی است که از طریق مفاهیمی مانند شهادت، ایثار، مظلومیت و عدالت الهی و نیز ارجاعات مذهبی شامل آیات، دعاها، نام های مقدس و مناسبت های دینی شناسایی شد. این عناصر نشان می دهند که کاربران برای تفسیر یک رخداد جنگی صرفاً از زبان توصیفی استفاده نمی کنند، بلکه آن را در چارچوب مجموعه ای از مفاهیم ارزشی و فرهنگی نیز قرار می دهند. کارکرد اصلی این عناصر در داده ها را می توان معناگذاری ارزشی حافظه دانست. یک تصویر یا روایت زمانی که با مفاهیمی مانند شهادت، ایثار یا مظلومیت پیوند می خورد، از سطح توصیف یک حادثه فراتر می رود و به حامل معنایی اخلاقی و ارزشی تبدیل می شود. به این ترتیب، مخاطب صرفاً با این پرسش مواجه نیست که «چه اتفاقی افتاد؟»، بلکه با این پرسش نیز مواجه می شود که «این اتفاق در چارچوب ارزش ها و باورهای مشترک چه معنایی دارد؟». این یافته نشان می دهد که حافظه جنگ از طریق نمادهای دینی می تواند در چارچوب های فرهنگی موجود جای بگیرد. در واقع، عناصر دینی امکان می دهند تجربه ای خاص و تاریخی به مجموعه ای از ارزش ها و مفاهیم آشنانتر پیوند بخورد. بنابراین، نمادهای دینی در این پژوهش صرفاً نشانه های محتوایی نیستند، بلکه سازوکارهای فرهنگی معناگذاری حافظه محسوب می شوند. رابطه این مقوله با سؤال اول نیز قابل توجه است. در سؤال اول، «نمادسازی و معناسازی» به عنوان یکی از سازوکارهای بازتولید حافظه شناسایی شد. یافته های سؤال سوم نشان می دهند که بخشی از این معناسازی از طریق ارجاع به چارچوب های دینی و معنوی انجام می شود. به عبارت دیگر، سؤال اول «نمادسازی» را به عنوان یک فرایند شناسایی می کند و سؤال سوم نشان

می‌دهد که چه نوع منابع معنایی این فرایند را تغذیه می‌کنند. همچنین، این یافته با ایده حافظه فرهنگی آسمن قابل پیوند است؛ زیرا نشان می‌دهد تجربه‌های مرتبط با یک رخداد می‌توانند از طریق نمادها و نشانه‌های فرهنگی، از موقعیت اولیه خود فراتر رفته و در قالب معانی قابل انتقال بازتولید شوند.

سومین مقوله، عناصر روایی و داستانی با هدف تبدیل تجربه پراکنده به خاطره قابل بازگویی است که شامل تعریف داستان فردی، بازسازی لحظه حادثه، برجسته‌سازی شخصیت قهرمان یا قربانی و ایجاد پیرنگ احساسی بود. داده‌ها نشان می‌دهند که رخدادهای جنگی زمانی ظرفیت بیشتری برای ماندگاری پیدا می‌کنند که از حالت مجموعه‌ای از اطلاعات پراکنده خارج شده و در قالب داستانی با شخصیت، کنش، نقطه اوج و پایان قابل فهم بازسازی شوند. در این فرایند، روایت فردی اهمیت ویژه‌ای دارد. هنگامی که یک رخداد عمومی از زاویه تجربه یک فرد، خانواده یا قربانی روایت می‌شود، فاصله میان «رخداد تاریخی» و «تجربه انسانی» کاهش می‌یابد. مخاطب دیگر صرفاً با یک آمار یا گزارش مواجه نیست، بلکه با داستانی مواجه می‌شود که در آن فردی حضور دارد، حادثه‌ای رخ داده و پیامد عاطفی مشخصی ایجاد شده است. بنابراین، داستانی‌شدن تجربه جنگ، امکان همذات‌پنداری و انتقال معنا را افزایش می‌دهد. پیرنگ احساسی نیز در این میان اهمیت دارد. شروع تراژیک، اوج احساسی و پایان تأثیرگذار، روایت را به ساختاری تبدیل می‌کند که مخاطب بتواند آن را دنبال، به خاطر بسپارد و برای دیگری بازگو کند. از این منظر، قابلیت بازگویی یکی از سازوکارهای مهم تبدیل تجربه فردی به حافظه مشترک است. روایتی که بتوان آن را به شکل منسجم برای دیگران تعریف کرد، ظرفیت بیشتری برای ورود به چرخه بازنشر و بازتفسیر دارد. بنابراین، عناصر داستانی نقش روایت‌پذیر کردن حافظه را بر عهده دارند. این یافته مستقیماً با مقوله «بازتفسیر و بازنویسی روایت‌ها» در سؤال اول پیوند دارد؛ زیرا داستانی‌شدن یک رخداد امکان می‌دهد کاربران آن را از زاویه‌های مختلف بازنویسی کنند، شخصیت‌ها را برجسته سازند، لحن را تغییر دهند و تجربه شخصی

خود را به آن بیفزایند. در نتیجه، روایت نه یک محصول ثابت، بلکه ماده‌ای انعطاف‌پذیر برای بازتولید حافظه است.

چهارمین مقوله، همبستگی عاطفی جمعی برای تبدیل احساس فردی به احساس «ما» است که از طریق واکنش‌های جمعی، کمپین‌های احساسی و بازنمایی احساس مشترک فقدان و رنج شناسایی شد. ابراز همدردی در کامنت‌ها، استفاده از ایموجی‌های احساسی، هشتگ‌های حمایتی، دعوت به همدلی و مشارکت در چالش‌ها و کمپین‌های مجازی نشان می‌دهند که احساس در محیط شبکه اجتماعی صرفاً تجربه‌ای درونی و فردی باقی نمی‌ماند، بلکه می‌تواند در تعامل با دیگران به تجربه‌ای مشترک تبدیل شود. نقطه مهم در این فرایند زمانی شکل می‌گیرد که احساس برانگیخته‌شده در مواجهه با یک تصویر یا روایت، در واکنش دیگران نیز بازتاب پیدا کند. در این حالت، کاربران دیگر فقط درباره یک واقعه سخن نمی‌گویند، بلکه با واکنش‌های خود نشان می‌دهند که در تجربه عاطفی مشابهی سهیم هستند. همین اشتراک عاطفی زمینه شکل‌گیری نوعی احساس «ما» را فراهم می‌کند. در نتیجه، رنج یا فقدان یک فرد یا گروه می‌تواند در سطح شبکه به رنجی تبدیل شود که تعداد بیشتری از کاربران آن را تجربه‌ای مرتبط با خود تلقی می‌کنند. از این منظر، همبستگی عاطفی را می‌توان سازوکار اجتماعی شدن احساس دانست. احساس فردی زمانی به بخشی از حافظه جمعی تبدیل می‌شود که امکان بیان، مشاهده و بازتاب آن در میان دیگران فراهم شود. کامنت‌های همدلانه، واکنش‌های عاطفی، هشتگ‌های حمایتی و مشارکت جمعی، احساس را از سطح فردی به سطح تعاملی منتقل می‌کنند و در نتیجه به تثبیت معنای مشترک یک رخداد کمک می‌کنند. این مقوله همچنین پیوند مستقیمی با سؤال دوم دارد. کاربران عادی از طریق بیان احساسات و تجربه‌های شخصی، ماده عاطفی اولیه را وارد شبکه می‌کنند؛ رسانه‌ها و صفحات خبری با انتشار تصاویر و روایت‌ها امکان گردش آن را افزایش می‌دهند؛ کنشگران تأثیرگذار می‌توانند با دعوت به واکنش یا ایجاد کمپین دامنه مشارکت را گسترش دهند؛ و سازوکارهای پلتفرم می‌توانند محتوای دارای تعامل بالا را در معرض

مخاطبان بیشتری قرار دهند. بنابراین، همبستگی عاطفی محصول یک کنش منفرد نیست، بلکه برآیند تعامل چارچوب‌های اجتماعی با عناصر نمادین و عاطفی است. درهم‌تنیدگی چهار مقوله نشان می‌دهد که تثبیت حافظه جمعی در اینستاگرام را نمی‌توان به حضور یک نماد، یک روایت یا یک واکنش عاطفی منفرد نسبت داد. این عناصر در یک فرایند تقویت‌کننده قرار دارند: تصویر، رخداد را قابل مشاهده و بازشناسی می‌کند؛ نمادهای دینی و فرهنگی به آن ارزش و معنا می‌دهند؛ روایت داستانی آن را به تجربه‌ای قابل فهم و قابل بازگویی تبدیل می‌کند؛ و واکنش‌های عاطفی جمعی، معنای حاصل را در سطح اجتماعی تثبیت می‌کنند. به این ترتیب، می‌توان فرایند شکل‌گیری معنای پایدار حافظه را چنین صورت‌بندی کرد: رخداد، تصویر و نشانه، معناگذاری فرهنگی/دینی، روایت‌سازی، برانگیختگی عاطفی، واکنش جمعی، شکل‌گیری احساس «ما»، و تثبیت و بازتولید حافظه. این فرایند خطی و یک‌بارمصرف نیست. پس از شکل‌گیری یک معنای مشترک، همان معنای تثبیت‌شده می‌تواند در تولید روایت‌ها و تصاویر بعدی مورد استفاده قرار گیرد. بنابراین، عناصر نمادین و عاطفی نه فقط در انتهای فرایند حافظه، بلکه در چرخه‌های بعدی بازتولید نیز حضور دارند. تصویری که در یک مرحله به‌عنوان نماد شناخته شده است، می‌تواند در روایت جدیدی بازاستفاده شود؛ یک مفهوم دینی می‌تواند معنای جدیدی پیدا کند؛ یک داستان می‌تواند از زاویه دیگری بازنویسی شود؛ و یک احساس جمعی می‌تواند در واکنش به رخدادی جدید دوباره فعال شود. از این منظر، یافته‌های سؤال سوم نشان می‌دهد که تثبیت حافظه، نتیجه تبدیل «اطلاعات درباره یک رخداد» به «معنای قابل احساس، قابل بازشناسی و قابل اشتراک» است. این یافته، توضیح مهمی برای سؤال اول فراهم می‌کند: تکرار و بازنشر به‌تنهایی تضمین‌کننده ماندگاری حافظه نیستند؛ آنچه تکرار می‌شود باید حامل معنا و عاطفه نیز باشد. همچنین، یافته سؤال دوم را تکمیل می‌کند؛ زیرا روشن می‌سازد که کنشگران و ساختارهای اجتماعی از طریق چه مواد معنایی و عاطفی، روایت‌ها را برای مخاطبان قابل درک و قابل همذات‌پنداری می‌کنند.

در نتیجه، سه سؤال پژوهش در کنار یکدیگر یک چارچوب تحلیلی منسجم‌تر را شکل می‌دهند: سؤال اول، سازوکارهای بازتولید حافظه را مشخص می‌کند؛ سؤال دوم، شبکه کنشگران و چارچوب‌هایی را نشان می‌دهد که این سازوکارها را فعال و توزیع می‌کنند؛ و سؤال سوم، عناصر نمادین و عاطفی‌ای را مشخص می‌کند که به روایت‌ها معنا، قابلیت بازشناسی و ظرفیت تثبیت در حافظه جمعی می‌بخشند. برهم‌کنش این سه سطح نشان می‌دهد که حافظه جنگ در اینستاگرام نه حاصل انتقال یک روایت ثابت، بلکه حاصل تعامل مستمر میان گردش روایت، عاملیت کنشگران، میانجیگری پلتفرمی، معناگذاری نمادین و شکل‌گیری عاطفه جمعی است.

۶. نتیجه‌گیری و پیشنهادها

پژوهش حاضر با هدف فهم چگونگی بازتولید حافظه جمعی در بستر شبکه‌های اجتماعی و به‌طور خاص در اینستاگرام در شرایط جنگ تحمیلی امریکایی-صهیونیستی علیه ایران انجام شد. مسئله اصلی تحقیق بر این فرض استوار بود که حافظه جمعی جنگ در عصر دیجیتال دیگر صرفاً محصول نهادهای رسمی، رسانه‌های سنتی یا روایت‌های تاریخی تثبیت‌شده نیست، بلکه در فرایندهای تعاملی، شبکه‌ای و مشارکتی میان کاربران، پلتفرم‌ها و ساختارهای الگوریتمی شکل می‌گیرد. در این چارچوب، تلاش شد با استفاده از رویکرد مردم‌نگاری شبکه‌ای و تحلیل کیفی داده‌های تولیدشده در فضای مجازی، به فهمی عمیق از سازوکارهای تولید، بازنشر و تثبیت حافظه جمعی دست یافته شود. نتایج این پژوهش نشان داد که حافظه جمعی در بستر شبکه‌های اجتماعی نه یک ساختار ثابت، بلکه یک فرایند سیال، تعاملی و چندلایه است که دائماً در حال بازتعریف شدن است.

پژوهش حاضر از منظر حوزه تحقیقات فرهنگی، جنگ را نه صرفاً به‌مثابه یک رخداد تاریخی یا نظامی، بلکه به‌عنوان فرایندی فرهنگی و ارتباطی در نظر می‌گیرد که در بستر رسانه‌های دیجیتال، بازنمایی، تفسیر و به حافظه جمعی سپرده می‌شود؛ ازاین‌رو، تمرکز

آن بر چگونگی بازتولید و بازساخت معنای جنگ در کنش‌های روزمره کاربران اینستاگرام، مستقیماً با دغدغه‌های مطالعات فرهنگی درباره تولید معنا، هویت، حافظه و فرهنگ رسانه‌ای پیوند دارد. اگرچه مطالعات ارتباطی و فرهنگی ایران به موضوع جنگ توجه داشته‌اند، بخش قابل توجهی از این ادبیات بر بازنمایی رسانه‌ای رسمی، روایت‌های نهادی یا تحلیل محتوای پیام‌ها متمرکز بوده و کمتر به فرایند تعاملی و شبکه‌ای شکل‌گیری حافظه جنگ در رسانه‌های اجتماعی و نقش کاربران، سازوکارهای الگوریتمی و کنش‌های بازنشر، بازتفسیر و همدلی جمعی پرداخته است. یافته‌های این پژوهش از این منظر می‌تواند برای سیاست‌گذاران فرهنگی و رسانه‌ای، نهادهای متولی حفظ و انتقال حافظه جمعی و کنشگران حوزه رسانه، مبنایی برای طراحی روایت‌های مشارکتی، انسان‌محور و متناسب با منطق رسانه‌های اجتماعی فراهم کند؛ به گونه‌ای که سیاستگذاری حافظه جنگ از انتقال یک‌سویه روایت‌های رسمی به سمت فهم سازوکارهای تولید معنا و مشارکت مخاطبان حرکت کند.

روایت و حافظه جمعی در مطالعات جنگ و فضای مجازی رابطه‌ای دوسویه و تقویت‌کننده دارند؛ روایت‌ها از طریق انتخاب، برجسته‌سازی، تکرار و معنابخشی به رخدادها، آنها را از سطح تجربه‌های پراکنده به عناصر قابل اشتراک و ماندگار حافظه جمعی تبدیل می‌کنند، درحالی‌که حافظه‌های تثبیت‌شده نیز با فراهم کردن چارچوب‌های معنایی و عاطفی، بر چگونگی تولید و بازگویی روایت‌های جدید اثر می‌گذارند. از این منظر، «تسلط حافظه» به معنای پایان روایت‌پردازی نیست، بلکه می‌تواند به تداوم و تصلب برخی روایت‌ها و به حاشیه‌راندن روایت‌های رقیب منجر شود. رسانه‌ها در شرایط جنگی نیز صرفاً ناقل رخداد نیستند، بلکه از طریق قاب‌بندی، انتخاب تصاویر، برجسته‌سازی قربانی و قهرمان، و تکرار نشانه‌ها در ساخت حافظه جنگ مداخله می‌کنند؛ در فضای مجازی این فرایند با مشارکت کاربران، بازنشر، تفسیر و سازوکارهای الگوریتمی پیچیده‌تر می‌شود. در مقابل، خود جنگ نیز کردارهای رسانه‌ای را دگرگون می‌کند و با تولید تجربه‌های مشترک، تصاویر تکان‌دهنده و

احساسات جمعی، الگوهای جدیدی از روایت‌گری، همدلی، مشارکت و بازنمایی را فعال می‌سازد. بنابراین، یافته‌های پژوهش حاضر این پیوند دوسویه را در سطح کردارهای روزمره کاربران و گردش شبکه‌ای روایت‌ها نشان می‌دهد.

اهمیت این پژوهش صرفاً به تبیین نحوه بازتولید حافظه جمعی در یک بستر رسانه‌ای محدود نمی‌شود، بلکه از منظر پژوهشی، به فهم چگونگی تعامل عاملیت کاربران، چارچوب‌های اجتماعی، عناصر نمادین و سازوکارهای پلتفرمی در شکل‌گیری و تثبیت حافظه جمعی کمک می‌کند. از منظر سیاست‌گذاری نیز، نتایج نشان می‌دهد که حافظه جمعی در محیط‌های دیجیتال صرفاً محصول تولید محتوای رسمی نیست و کاربران، کنشگران اثرگذار و ساختارهای پلتفرمی در شکل‌دهی به آن نقش دارند. بنابراین، سیاست‌های مرتبط با مدیریت و صیانت از حافظه جمعی باید علاوه بر محتوای رسمی، تعاملات اجتماعی، سازوکارهای انتشار و دیده‌شدن محتوا و ظرفیت‌های نمادین و عاطفی رسانه‌های اجتماعی را نیز مورد توجه قرار دهند.

اگرچه مؤلفه‌هایی مانند بازنشر، نمادپردازی، روایت‌گری، کنش عاطفی و نقش کاربران و رسانه‌ها در مطالعات حافظه جمعی و فضای مجازی پیش‌تر نیز مورد توجه بوده‌اند، یافته‌های این پژوهش وجه مغفول موضوع را نه در معرفی یک مؤلفه کاملاً ناشناخته، بلکه در آشکارکردن نحوه درهم‌تنیدگی و عمل هم‌زمان این سازوکارها در بازتولید حافظه جنگ نشان می‌دهد. داده‌های پژوهش آشکار می‌کنند که حافظه جنگ در اینستاگرام صرفاً با انتقال یا تکرار اطلاعات حفظ نمی‌شود؛ بلکه رخداد از طریق بازنشر به گردش درمی‌آید، در فرایند بازتفسیر و بازروایت معنای تازه می‌یابد، با تبدیل شدن تصاویر، چهره‌ها و نشانه‌ها به نمادهای قابل‌شناسایی تثبیت می‌شود و از طریق زبان عاطفی، واکنش‌های کاربران و شکل‌گیری احساس «ما» به تجربه‌ای جمعی تبدیل می‌گردد. در این میان، آنچه کمتر در مطالعات مبتنی بر روایت یا بازنمایی رسمی آشکار می‌شود، نقش هم‌زمان کردارهای کاربران و سازوکارهای دیده‌شدن محتوا در تعیین آن چیزی است که قابلیت ماندگاری در حافظه دیجیتال پیدا می‌کند. بنابراین،

سهم اکتشافی پژوهش حاضر در شناسایی «شبکه فرایندی بازتولید حافظه» در میدان اینستاگرام است؛ شبکه‌ای که در آن تولید معنا، گردش محتوا، عاطفه جمعی و دیده‌شدن الگوریتمی به یکدیگر متصل می‌شوند.

در پاسخ به سؤال اول پژوهش، یعنی اینکه حافظه جنگ چگونه در شبکه‌های اجتماعی بازسازی و بازتعریف می‌شود، یافته‌ها نشان دادند که این فرایند از طریق مجموعه‌ای از سازوکارهای به‌هم‌پیوسته شکل می‌گیرد که مهم‌ترین آن‌ها شامل تکرار و بازنشر روایت‌ها، بازتفسیر محتوا، نمادسازی و تعاملات مستمر کاربران است. در واقع، حافظه جمعی در فضای مجازی از طریق چرخه‌ای مداوم از تولید و بازتولید معنا شکل می‌گیرد. کاربران با بازنشر پست‌ها، استفاده از هشتگ‌های مشترک و مشارکت در بحث‌های جمعی، به تثبیت برخی روایت‌ها کمک می‌کنند. اما این تثبیت، یک‌دست و نهایی نیست؛ بلکه همواره در معرض بازتفسیر و تغییر قرار دارد. هر کاربر با افزودن تجربه شخصی، احساسات یا زاویه دید خاص خود، روایت اولیه را تغییر داده و به آن معنای جدیدی می‌بخشد. در این میان، تصاویر و محتوای بصری نقش بسیار مهمی در تقویت و ماندگاری حافظه دارند، زیرا از طریق بار عاطفی و نمادین خود، امکان انتقال سریع‌تر و عمیق‌تر معنا را فراهم می‌کنند. بنابراین، حافظه جمعی در این فضا نه به‌صورت خطی، بلکه به شکل شبکه‌ای از روایت‌های در حال تغییر شکل می‌گیرد که در آن مرز میان تولیدکننده و مصرف‌کننده محتوا عملاً از بین رفته است.

در پاسخ به سؤال دوم، یعنی اینکه چه چارچوب‌های اجتماعی در شکل‌گیری این حافظه نقش دارند، یافته‌ها نشان دادند که حافظه جمعی در شبکه‌های اجتماعی محصول تعامل چندین عامل هم‌زمان است. نخست، کاربران عادی به‌عنوان کنشگران اصلی حضور دارند که از طریق تجربه‌های زیسته، احساسات و روایت‌های شخصی خود، مواد اولیه حافظه را تولید می‌کنند. این گروه نقش اساسی در انسانی‌سازی روایت‌ها دارند و باعث می‌شوند حافظه جمعی صرفاً به یک روایت رسمی و خشک محدود نشود. دوم، رسانه‌ها و صفحات خبری هستند که نقش چارچوب‌دهنده اولیه را

ایفا می‌کنند و با انتخاب و برجسته‌سازی برخی رویدادها، مسیر اولیه شکل‌گیری حافظه را تعیین می‌کنند. سوم، اینفلوئنسرها و کنشگران تأثیرگذار قرار دارند که به واسطه مخاطبان گسترده خود، توانایی جهت‌دهی به افکار عمومی و تثبیت برخی روایت‌ها را دارند. چهارم، و شاید مهم‌تر از همه، ساختار پلتفرم و الگوریتم‌های آن است که تعیین می‌کنند چه محتوایی بیشتر دیده شود، چه چیزی در حاشیه قرار گیرد و چه روایت‌هایی امکان گسترش پیدا کنند. این چهار لایه در تعامل با یکدیگر، چارچوب اجتماعی حافظه جمعی را شکل می‌دهند. نکته مهم این است که این چارچوب‌ها نه تنها مکمل یکدیگر نیستند، بلکه گاه در تعارض با هم قرار می‌گیرند و همین تعارض‌ها باعث پویایی و چندصدایی شدن حافظه جمعی می‌شود. به عبارت دیگر، حافظه جمعی در فضای مجازی حاصل یک فرایند خطی و کنترل‌شده نیست، بلکه نتیجه کشمکش میان نیروهای مختلف اجتماعی، فرهنگی و فناورانه است که هر یک تلاش می‌کنند روایت خاص خود را تثبیت کنند. این وضعیت باعث می‌شود حافظه جمعی همواره در حال بازسازی و بازتعریف باشد و هیچ‌گاه به یک روایت نهایی و تثبیت‌شده نرسد.

در پاسخ به سؤال سوم پژوهش، یعنی اینکه چه عناصر نمادین و عاطفی در تثبیت حافظه جمعی برجسته می‌شوند، یافته‌ها نشان دادند که ابعاد احساسی و نمادین نقش تعیین‌کننده‌ای در شکل‌گیری و ماندگاری حافظه دارند. در فضای اینستاگرام، تصاویر بیش از هر عنصر دیگری در انتقال معنا نقش دارند، زیرا به‌طور مستقیم بر احساسات کاربران تأثیر می‌گذارند و امکان همذات‌پنداری سریع را فراهم می‌کنند. علاوه بر تصاویر، زبان احساسی نیز نقش مهمی در شکل‌دهی حافظه دارد. استفاده از واژگان عاطفی، روایت‌های دردناک، یا بیان تجربه‌های شخصی باعث می‌شود کاربران ارتباط عمیق‌تری با محتوا برقرار کنند. همچنین، نمادهای فرهنگی، مذهبی و ملی نیز در تثبیت حافظه نقش دارند و به روایت‌ها عمق و معنا می‌بخشند. در کنار این عناصر، روایت‌های داستانی نیز اهمیت ویژه‌ای دارند، زیرا انسان‌ها به‌طور طبیعی تمایل دارند اطلاعات را در قالب داستان پردازش کنند. در نتیجه، روایت‌هایی که ساختار داستانی دارند، بیشتر در حافظه جمعی باقی

می‌مانند. یکی از یافته‌های مهم این پژوهش این است که حافظه جمعی در فضای مجازی بیش از آنکه مبتنی بر اطلاعات باشد، مبتنی بر احساسات است. به عبارت دیگر، آنچه باعث ماندگاری یک روایت می‌شود، نه صرفاً صحت یا دقت آن، بلکه میزان تأثیر عاطفی آن بر مخاطب است. این امر نشان می‌دهد که حافظه جمعی در عصر دیجیتال به شدت احساسی و نمادین شده است و تحلیل آن بدون توجه به این ابعاد امکان‌پذیر نیست.

در سطح تحلیلی و نظری، یافته‌های این پژوهش نشان می‌دهند که حافظه جمعی در فضای دیجیتال با الگوهای کلاسیک مطرح‌شده در نظریه‌های سنتی تفاوت‌های اساسی دارد. برخلاف دیدگاه‌های اولیه که حافظه را به‌عنوان امری نسبتاً پایدار و وابسته به نهادهای اجتماعی در نظر می‌گرفتند، در فضای شبکه‌های اجتماعی حافظه به پدیده‌ای سیال، متکثر و دائماً در حال تغییر تبدیل شده است. این یافته‌ها با دیدگاه‌های نظری معاصر درباره حافظه دیجیتال هم‌راستا هستند که بر نقش فناوری، شبکه‌ها و الگوریتم‌ها در شکل‌دهی به حافظه تأکید دارند. در این میان، نقش کاربران به‌عنوان کنشگران فعال بسیار برجسته است، زیرا آن‌ها نه تنها دریافت‌کننده اطلاعات، بلکه تولیدکننده و بازتفسیرکننده آن هستند. این امر نشان‌دهنده نوعی «توزیع‌شدگی حافظه» است که در آن هیچ نهاد یا گروه واحدی کنترل کامل بر فرایند حافظه ندارد. با این حال، این توزیع‌شدگی به معنای آزادی کامل نیست، زیرا الگوریتم‌های پلتفرم نقش مهمی در هدایت توجه کاربران و شکل‌دهی به جریان اطلاعات دارند. در نتیجه، حافظه جمعی در این فضا حاصل تعامل پیچیده میان کنش انسانی و ساختارهای فناورانه است.

این پژوهش با محدودیت‌هایی مواجه بوده است. تمرکز بر یک پلتفرم خاص یعنی اینستاگرام، باعث می‌شود که نتایج به‌طور کامل قابل تعمیم به سایر شبکه‌های اجتماعی نباشد. همچنین، ماهیت کیفی پژوهش و حجم محدود داده‌ها، امکان تعمیم آماری نتایج را محدود می‌کند. علاوه بر این، دسترسی محدود به برخی انواع داده‌ها مانند پیام‌های خصوصی یا محتوای حذف‌شده، می‌تواند بر جامعیت تحلیل تأثیر بگذارد. بر اساس این محدودیت‌ها، پیشنهاد می‌شود که در پژوهش‌های آینده، مطالعات تطبیقی میان پلتفرم‌های

مختلف انجام شود تا تفاوت‌های ساختاری و تعاملی آن‌ها در شکل‌دهی به حافظه جمعی بهتر درک شود. همچنین، ترکیب روش‌های کیفی و کمی می‌تواند به افزایش دقت و تعمیم‌پذیری نتایج کمک کند. بررسی نقش الگوریتم‌ها به صورت عمیق‌تر نیز می‌تواند یکی از مسیرهای مهم پژوهشی آینده باشد. علاوه بر این، انجام مطالعات طولی که تغییرات حافظه جمعی را در طول زمان بررسی می‌کنند، می‌تواند درک بهتری از پویایی این پدیده ارائه دهد. در نهایت، تمرکز بر گروه‌های خاص کاربران یا جوامع هدف نیز می‌تواند به غنای بیشتر مطالعات آینده کمک کند. در مجموع، این پژوهش نشان داد که حافظه جمعی در عصر دیجیتال پدیده‌ای پیچیده، چندلایه و پویا است که در تعامل میان کاربران، رسانه‌ها و فناوری شکل می‌گیرد. فهم این پدیده نیازمند رویکردهایی است که بتوانند هم‌زمان به ابعاد اجتماعی، فرهنگی، فناورانه و احساسی توجه کنند. چنین نگاهی می‌تواند زمینه‌ساز توسعه نظریه‌های جدید در حوزه حافظه جمعی و رسانه‌های دیجیتال باشد و به درک بهتر نقش شبکه‌های اجتماعی در شکل‌دهی به تجربه‌های جمعی کمک کند.

تعارض منافع

نویسندگان اعلام می‌کنند که هیچ‌گونه تعارض منافع مالی، حرفه‌ای یا شخصی مرتبط با این پژوهش و انتشار آن وجود ندارد.

حمایت مالی

این پژوهش هیچ‌گونه حمایت مالی از سوی سازمان، مؤسسه یا نهاد دولتی یا خصوصی دریافت نکرده است.

استفاده از هوش مصنوعی

در تهیه این مقاله از ابزارهای هوش مصنوعی استفاده نشده است. مسئولیت محتوای علمی، تحلیل‌ها، تفسیرها و نتایج مقاله بر عهده نویسنده است.

منابع

- فرزبد، محمدمهدی؛ و جانعلی‌زاده، حیدر (۱۳۹۷). حافظهٔ جمعی نسل‌ها از جنگ هشت‌سالهٔ ایران و عراق. مطالعات فرهنگی و ارتباطات، ۱۴(۵۰)، ۳۵-۵۸.
- طاهری‌کیا، حامد (۱۴۰۴). زنان ایرانی و دگرگونی حافظه انتقادی در وضعیت دیجیتال. مطالعات فرهنگی و ارتباطات، ۲۱(۷۹)، ۴۵-۷۴.
- Alexander, J. C. (2004). *Cultural trauma and collective identity*. University of California Press.
- Assmann, J. (2011). *Cultural memory and early civilization: Writing, remembrance, and political imagination*. Cambridge University Press.
- Bandak, A., Crone, C., & Mollerup, N. G. (2024). Re-Collections: Images beyond the Archive. *Visual Anthropology*, 37(1), 1-18. <https://doi.org/10.1080/08949468.2023.2285211>
- Boyd, D., & Crawford, K. (2012). Critical questions for big data: Provocations for a cultural, technological, and scholarly phenomenon. *Information, Communication & Society*, 15(5), 662-679.
- Castells, M. (2010). *The Rise of the Network Society*. Wiley-Blackwell.
- Couldry, N., & Hepp, A. (2017). *The mediated construction of reality*. Polity Press.
- Graus, D., Dongen, S. V., & Trieschnigg, D. (2017). The birth of collective memories: Analyzing emerging entities in text streams. In *Proceedings of the ACM Conference on Web Science (WebSci '17)*. <https://doi.org/10.1145/3091478.3091500>
- Halbwachs, M. (1992). *On collective memory*. University of Chicago Press.
- Hoskins, A. (2011). 7/7. and connective memory: Interactional trajectories of remembering in post-scarcity culture. *Memory Studies*, 4(3), 269-280. <https://doi.org/10.1177/1750698011402582>
- Hoskins, A. (2018). *Digital memory studies: Media pasts in transition*. Routledge.
- Hoskins, A., & O'Loughlin, B. (2010). *War and media: The emergence of diffused war*. Polity Press.
- Hoskins, A., & Shchelin, P. (2023). The War Feed: Digital War in Plain Sight. *American Behavioral Scientist*, 67(3), 449-463. <https://doi.org/10.1177/00027642221144848>
- Kozinets, R. V. (2015). *Netnography: Redefined*. Sage.
- Liudmyla, K., & Valerii, B. (2026). Social media as a platform for shaping collective memory of the events of the Russian-Ukrainian war. *Innovation: The European Journal of Social Science Research*, 39(3), 1033-1048. <https://doi.org/10.1080/13511610.2025.2574670>

- Saber, D., & Rahman al-Jaloud, A. (2024). The Syrian Archive Digital Memory Project: Archiving as Testimony, as Evidence, as Creative Practice. *Visual Anthropology*, 37(1), 19–34. <https://doi.org/10.1080/08949468.2023.2285215>
- Serafinelli, E. (2020). Networked remembrance: How digital media are reshaping memory practices. *Social Media + Society*, 6(3). <https://doi.org/10.1177/2056305120940799>
- Smale, S. de. (2020). *Memory in the margins: Vernacular war memories on YouTube* (Master's thesis, Utrecht University). <https://studenttheses.uu.nl>

فصلنامه تحقیقات فرهنگی ایران

۱۶۴

دوره ۱۹، شماره ۳

پاییز ۱۴۰۵

پیاپی ۷۵